

**„Ha nem itt vagyok, akkor nagyon sehová, inkább
otthon *kockulok.*”**

A magyar fiatalok státuszészlelése és szabadidő-eltöltése

Jelige:
AFI 519

2014. május 03.

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	2
1. BEVEZETÉS ÉS TÉMAFELVETÉS	4
2. ELMÉLETI HÁTTÉR.....	6
2.1. <i>Értékek mint kapaszkodók – Kollektív mércék, egyéni szintű vágyak</i>	6
2.2. <i>Rendek és osztályok után</i>	7
2.3.1. Ulrich Beck az individualizációról.....	9
2.3.2. Gerhard Schulze az élményközösségekről.....	10
2.4. <i>Szükségletek és fogyasztás a modern társadalmakban</i>	11
2.4.1. Robert K. Merton anómiaelmélete	11
2.4.2. Herbert Marcuse társadalomkritikája	14
2.5. <i>Szubkultúrák a társadalmelemzésben</i>	15
2.5.1. Egyetemes elméleti áttekintés.....	15
2.5.2. Szubkultúrakutatás hazánkban.....	19
3. A FIATALOK SZABADIDŐ-ELTÖLTÉSE ÉS ANYAGI HELYZETÉNEK ÖSSZEFÜGGÉSEI MAGYARORSZÁGON	20
3.1. <i>Metodológiai tudnivalók</i>	21
3.2. <i>Általános helyzetkép</i>	21
3.3. <i>A léthelyzetek szubjektív értékelése és az elégedettség, a szabadidős tevékenységek, valamint az ifjúsági problémaérzékelés közötti összefüggés</i>	23
3.3.1. A szubjektív státuszváltozás megragadásának tipológiája	23
3.3.2. A mobilitási lehetőségek szubjektív érzékelésének hatásai	25
3.3.3. A tapasztalatok konklúziója.....	28
4. EGY IFJÚSÁGI CSOPORT LEÍRÁSA – AVAGY MI KÖTHET ÖSSZE FIATALOKAT?	30
4.1. <i>A bevásárlóközpontok és az azokat gyakran felkereső fiatalok bemutatása</i>	31
4.2. <i>Mikro szintű vizsgálat – Egy ifjúsági csoport motivációinak, szükségleteinek leírása</i>	33
5. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK	35
IRODALOMJEGYZÉK	38

FÜGGELÉK	40
<i>Táblázatok.....</i>	<i>40</i>
<i>Ábrák.....</i>	<i>41</i>
<i>Terepmunka.....</i>	<i>49</i>
1. Mammút bevásárlóközpontok (Budapest)	49
2. Pólus Center (Budapest)	49
3. WestEnd City Center (Budapest).....	49

1. BEVEZETÉS ÉS TÉMAFELVETÉS

Saját anyagi helyzetünk, lehetőségeink és korlátaink nagyban befolyásolják mindennapi cselekvéseinket. Alkalmazkodási szituációk sorozatával kell nap mint nap szembesülnünk. Ilyenkor döntéseket hozunk arról, mit teszünk meg és mit nem, milyen hangulatban, milyen következményeket várva, és nem utolsósorban arról is döntünk, kikkel végzünk el egy tevékenységet, legyen az kötelesség vagy szabad választás. A fiatalok kamaszkoruk idején sajátítják el a különböző szocializációs aktorok asszisztálása révén, hogyan létesíthetnek interakciót másokkal, válhatnak csoportok tagjaivá. Ezzel párhuzamosan egyéniségüket, egyediségüket is igyekezniük kell megtartani és érvényesíteni. Így a család státusa, az otthoni gondok napirendisége, (akár a településtípus, a lakhely, a szociális helyzet, a személyiség teremtetten) korlátozott szórakozási, kikapcsolódási lehetőségek leszűkíthetik a kortársakra találás, a velük létesített kapcsolatok fenntartásának eszközeit.

Az, hogy egy fiatal hogyan idomul a társadalmi intézményekhez, csoportokhoz, normákhoz, egyének, közösségek, kultúrák különbségeihez, különbözőségeihez, jelentős mértékben múlik a társas világgal kialakított kapcsolatán. Mindez a serdülőkor, fiatalfelnőttkor idején realizálódik legmarkánsabban a kortárscsoportok köreiben. Az iskolatársak, a szomszédok, az óvodai barátok, a rokonok, illetve azok hasonló korú barátai, ismerősei mind domináns szereppel bírnak a fiatalok identitásának, helykeresésének kialakításában. Amellett, hogy a szülők, a család és az iskola oly elengedhetetlen aktorai is a gyerekek társas fejlődésének, szocializációjának.

Dolgozatomban a magyar fiatalok léthelyzetének és rekreációs tevékenységeinek kapcsolatát vizsgálom. Teszem mindezt több szempontú, különféle módszereket alkalmazó irányok mentén. Célom rávilágítani az anyagi dimenzió, azon belül a státusészlelés csoportképző hatásaira. Arra, mennyiben meghatározóak egy mai serdülőkorú fiatal számára családjának anyagi lehetőségei, körülményei, ha kikapcsolódásra kerül a sor. A vizsgált korosztályt 15 és 20 év közötti fiatalok adják. A kvantitatív vizsgálatok nagymintás adatokon alapulnak, míg a kutatás kvalitatív részében egy szubkulturális jegyekkel bíró csoport kerül bemutatásra.

A taglalt elméletek között a társadalomanalízis, a szociálpszichológiai aspektus, a devianciák, a fogyasztás, a kulturális rétegződés, az ifjúságsegítés témái egyaránt helyet kapnak. Így tehát elsőként a releváns és az elemzések során használt elméletek, nézőpontok áttekintését

végzem el. Szót ejtek a társadalom és értékek viszonyáról, *Ulrich Beck* és *Gerhard Schulze* nyomán a társadalmak heterogenitásáról, individualizációjáról; az egyéni szükségletekről mint vágyakról és mint belsővé tett kényszerekről, kitérve *Herbert Marcuse* álláspontjára; valamint *Robert K. Merton* segítségével az élethelyzetekhez alkalmazkodó cselekvési mintázatokról is. Ezt követően a társadalmi státus és a kulturális differenciáltság kapcsolatát vizsgálom meg. Jelesül az életstílusok eltéréseiből adódó szubkulturális közösségformálással foglalkozó irodalmak – például a klasszikusnak számító *Albert K. Cohen* műve, vagy hazai viszonylatban *Rácz József* tanulmányai – rövid összefoglalását adom.

Az elméleti áttekintés kapaszkodót nyújt ahhoz, hogy a dolgozat további fejezeteiben a magyarországi fiatalok lélethelyzetének és rekreációs tevékenységeinek összefüggéseit vehessem górcső alá. E résztéma tartalmaz néhány anyagi dimenzió mentén szervezett tipológiai összehasonlítást, egy 2008-as adatokon alapuló hazai ifjúságkutatás eredményeit felhasználva. Dolgozatom utolsó részében kvalitatív vizsgálatok alapján egy konkrét ifjúsági csoport jellemzőit összegzem, arra vagyok kíváncsi, hogyan és mennyiben befolyásolja az anyagi helyzet a kulturális és szabadidő-fogyasztást. Úgy vélem, ha a fiatalok életmódját, életszemléletét szeretnénk megérteni, miközben a közösségszerveződésük mágnesként érzékelhető (Miért vonzza a fiatalokat ez a fajta tevékenység, az adott közösség?) jellemzőire is kíváncsiak vagyunk, kézenfekvő olyan csoportok, szcénák vizsgálata, melyekre a nyilvános térben, sőt mi több a fogyasztói társadalom ékes színterein találunk. Ekképpen értelmezhetőek a bevásárlóközpontok világai is, hiszen egyre több fiatal választja rekreációs céllal ezeket az eredendően aktív fogyasztási szándékok előhívására teremtet tereket.

A dolgozatban tehát arra igyekszem választ adni arra, hogy a fiatalok egyéni (családi) gazdasági helyzet, miként hat a rekreációs szokásokra, a kulturális fogyasztásra, tágabb értelemben az életmódra. Arra, hogy a nehézségek, anyagi küzdelmek az aktivitást, változatosságot mennyiben korlátozzák. Olyan kérdések kerülnek vizsgálat alá, mint hogy az anyagi gondok nélküli jóléttel járó választási szabadság (a lehetőségek gazdagsága) mennyivel jelent hatékonyabb, valós feltöltődést, a szellemi kimerültség kompenzálását a mai magyar fiatalok életében? Ezzel párhuzamosan a szabadidő mennyiben jelent társas elfoglaltságot, az élmények keresése illetve megélése mennyiben ad közös nevezőt a hasonló státusú fiataloknak? A közösségek milyen szereppel, funkciókkal bírnak a megélhetési gondokkal küzdő fiatalok

szabadidős preferenciáiban, szokásaiban? Az anyagi lehetőségek a kortársakkal való kapcsolatok minőségét mennyiben határozzák meg?

2. ELMÉLETI HÁTTÉR

2.1. Értékek mint kapaszkodók – Kollektív mércék, egyéni szintű vágyak

Életünk minden pillanatában szabályok keresztüzében élünk, megannyi normatív elem, értékrendbeli origó szervezi cselekvéseinket. Ahogy az ezek mentén szerveződő lét fokozatosan és folyamatosan differenciáltabbá vált, úgy a társadalmi struktúrák leírásával foglalkozó szakirodalom is jelentős fejlődésen esett át az utóbbi évtizedekben. Pontosabban fogalmazva – a világ és benne az emberek igényeinek, szerveződéseinek változását szem előtt tartva – a hagyományos szervezeti és szerveződési elemek meghaladottságát igyekszik hangsúlyozni.

Lévén a szocializáció során magunkévá tett erkölcsi mércék elfogadásának és betartásának cselekvéseinket észrevétlenül különféle normákhoz igazítjuk. Az effajta elfogadás teremti meg a társas interakciók alapjait, és elvezet minket a közösségi lét és az egyéni boldogulás biztonságos szférájába. Az értékek „poláris szerkezetük és a beléjük vetett hit folytán adódó motivációs erejük révén jelentésekkel teli cselekvési teret képesek teremteni a társadalom tagjai számára” (Csepeli 2006: 233).

Míg a fiziológiai igényeink alapvetően saját érzületeinken alapulnak, addig az identitáskeresésben, az életszervezésben már makroszinten vagy legalábbis csoportszinten konstruált válaszokat kapunk a „Milyen célt érjünk el?”, „Milyen értékrend mentén éljük mindennapjainkat?” – kérdésekre. Már a múlt század első felében is olvashattunk arról, hogy a társadalmak az egzisztenciális kiteljesedést, az anyagi biztonságot, mi több, a pénzbeli korlátoktól való mentességet teszik meg a cselekvési motivációk gyökereiként (Marcuse 1990; Merton 2000). Nincs ez másként ma sem. A jelenkor fogyasztói társadalmában az egyén többnyire azonos vektorú szükségletek elérésére tesz kísérletet. A siker, a gazdagság jelszavai kísérik mindennapjainkat. A fogyasztásban – legyen az szellemi vagy objektivált jellegű – testesül meg leginkább e célok szerint szervezett társadalom és a benne elfoglalt hely.

Természetesen e hely korántsem olyan stabil és (akár születésünk által) determinált, mint amilyenekkel régi korok örökösödési hagyományaiban találkozhattunk. Az instabilitás és veszély kettős természetű (Merton 2000). Részint fejfájást okoz a társadalmi értékekkel lépést tartani kívánó egyénnek az is, hogy honnan szedi össze és milyen minőségben az áhított – hiszen bensővé tett – cél eléréséhez szükséges eszközöket. Köszönhetően annak, hogy mindez nagymértékben függ az egyén társadalmi státusától, környezetétől, kulturális tőkéjétől. Emellett legalább ugyanakkora gondot jelent az is, hogy miként a vágyak szüntelenek és állandóan megújulnak – köszönhetően a fogyasztói társadalom dinamikájának –, állandó küzdelmet is rónak az egyénekre. A lépéstartás igényéből fakadóan az adott kollektív desztináció egyéni horizonton való tartása serkenti az egyént, lendületben tartja a vágyak termelését azzal, hogy az elérhetőség látszatát állandósítja.

A vágyak akár a divat társadalmi konstrukciók. Egy kisebb közösség számára manifesztálódik tudati szinten valamilyen érték, az terjedésbe kezd, és válik mások által is követetté.¹ Hogy mit tartunk szépnek, jónak, rossznak, csúnyának egyéni tapasztalatainkon túl, szocializációs hálók szövevényeként fogalmazzuk meg, és alkalmazzuk ezeket minősítések során (Csepeli 2006).

2.2. Rendek és osztályok után

A történelem korábbi szakaszaiban az osztályok, rendek szerinti megkülönböztetés adta a fő csapásirányokat a társadalmak leírásakor. A hagyományos definíciókat alapul véve mára már önmagukban a formálisan kötött strukturáló tényezők (pl. censusok, jövedelem, végzettség, családi presztízs) a fejlett, modern világ legtöbb társadalmában bizonyos szerzők szerint teljesen értelmüket veszítették (Beck 1997; Schulze 2000), mások szerint inkább relativizálódtak. Manapság, ha egy társadalmat le akarunk írni, tagjait csoportokba rendezve feltérképezni a köztük lévő kapcsolatokat, erőket, nem elégedhetünk meg a marxi értelemben vett osztályok körvonalazásával.² A megszokott, tradicionális strukturális kategóriák korunk társadalmainak rétegződésére aligha jellemzőek. A relációk felismerése jóval komplexebb meghatározást

¹ Georg Simmel (1973) a divat terjedése kapcsán ír hasonló folyamatokról.

² Ezen választóvonalak meghúzása gyakorlatilag sem lenne lehetséges a mai modern társadalmakat tekintve, ha mégis kísérletet tennénk rá, nagymértékű leegyszerűsítéseknek és jelentős különbségek elfedésének magas árát kellene megfizetnünk.

igényel. Még korábban a csupán gazdasági dimenzió – a vagyon, jövedelem vagy más jellegű javak birtoklása – pontosan jelölte a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíciót (lásd Marx 1978; Weber 1987), addig mára a jövedelem, a tulajdon a társadalmi státusz egy csekély szeletét adja.

A diffúz társadalomszerkezet³ sok kisebb és ugyancsak összetett alcsoportokat foglal magába. Ahogyan *Pierre Bourdieu* (1997) is felhívja a figyelmet a különböző tőkefajták fontosságára és egymásmelletti létezésére, úgy a társadalmi pozíció is több tőke kooperációjával válik igazán észlelhetővé. A kulturális, a tudás-, a kapcsolati tőke legalább annyira releváns szereplője korunk társadalmának és pozícióharcainak, mint a gazdasági tőke.

Az objektív tényezők mellett hasonlóképpen nyomon követhető és megragadható változásoknak is tanúi lehettünk a szubjektív létfeltételek kapcsán. Míg az 1960-as évekig a modern társadalmak életét elsősorban a teljesítményorientáltság és az e köré felépített munka- és teljesítményközpontú felhalmozás dinamizálta, addig a '60-as évek főként második felétől új irányok kapnak domináns szerepet (Andorka 2006). A korábbi időszakra jellemző, elsősorban anyagi értékrend materiális jelzővel illethető. Ezzel szemben az új szemlélet a korábbi életvitelt szervező elemeket (munka, jövedelemszerzés, karrierépítés stb.) háttérbe helyezi. Az egyéni kiteljesedést, önmegvalósítást, megelégedést, valamint a társas kapcsolatok fontosságát és az abban megélt boldogság, szabadság hangsúlyozását emelte fókuszba.⁴

A fejlett társadalmakban tapasztalt változások megannyi életmódbeli és életvitelbeli eltolódást eredményeztek a korábban egységes társadalmi nagycsoportokat alkotó egyének között.⁵ Egyre fontosabb differenciáló tényezőként volt jelen például a nemek közötti különbségek éleződése (Beck 1997). Az emancipációs törekvések új alapokra helyezték a női szerepeket, melyek már nem adtak olyan homogén képet, mint a történelem azt megelőző

³ A diffúzitáson azt a tendenciát értem, miszerint a jelenkori társadalmakban az egyének rétegződés szerinti csoportalkotásainak sokkal kevésbé koherens és egymástól élesen sokkal kevésbé elkülöníthető hálózatát figyelhetjük meg.

⁴ Hasonló életvitelbeli változásokról ír többek között *Ulrich Beck* és *Gerhard Schulze* is. Úgy vélik, a társadalmi struktúra-analízisek kiindulópontját egy változásokhoz igazodó – jelesen néhány: fogyasztói társadalom, gyors és állandó fejlődés, életkörülmények nagyléptékű javulása –, azokat felismerni tudó, életmód-centrikus szemlélet és eszköztár megteremtése adhatja (Éber 2008).

⁵ Hasonló problémás helyzetet diagnosztizál *Pierre Bourdieu* (2010), amikor is a fiatalság társadalmi pozicionálását teszi kritika tárgyává. Amennyiben *ifjúságot* említünk voltaképpen egy egységes társadalmi csoportot képzelünk magunk elé, akik különböznek például a fogyasztás tekintetében a gyermekektől, míg például gazdasági értelemben az idősebb generációktól. Bourdieu arra hívja fel a figyelmet, hogy hibás nem gondolnunk arra, maga az „*ifjúság*” mint társadalmi képződmény erősen differenciált. Ekképpen az „*ifjúságok*” kifejezést tartja helyénvalónak. Míg bizonyos dimenziók esetében közös osztóval bírnak a fiatalok, például többségük oktatási intézményben tanul vagy első munkahelyeinek egyikén dolgozik, további tényezőket vizsgálva láthatjuk, hogy sokan családjuk biztonságát élvezik és anyagi támogatásban részesülnek, ugyanakkor mások kénytelenek nagyon fiatalon saját talpukra állni.

szakaszaiban. Az életkorok jelentősége is egyre nagyobb lett, a fiatalok és idősebb generációk közötti különbségek gyakran mozgalmak, kritikai hangnem és ellenállás, megtagadás tükrében nyertek nyilvánosságot (Tóth 2007).

A modernizáció következtében a jövedelem, a hatalom, a presztízs és a képzettség alapú rétegződés relevanciája és elsőbbsége megkérdőjeleződni látszott. Míg az életkörülmények és -feltételek dinamikus javulása volt tapasztalható, addig az emberek közötti egyenlőtlenségek megszűnése korántsem volt szemmel látható mértékű (Éber 2008; Beck 1997).

2.3.1. Ulrich Beck az individualizációról

A továbbiakban két jelentős társadalomtudós, Ulrich Beck és Gerhard Schulze elméleti megközelítését használnám mankóként a poszt-modern társadalmakban fellelhető differenciáltság jellemzéséhez. Miként az imént utaltam rá, a fejlett társadalmakban kettős folyamatok tanúi lehettünk az utóbbi évtizedekben. Részben tapasztaltuk az életfeltételek megváltozását, részben pedig az egyenlőtlenségek (majdnem teljes) stagnálását. E két jelenség dinamizmusbeli együtt-járása az egyes életminőségbeli szintek eltolódását idézte elő, például bizonyos diplomák elértéktelenedése lehet ilyen kézzel fogható probléma. Beck szerint az a folyamat konklúziója, hogy „a szubkulturális osztályidentitások fokozódó mértékben elenyésznek, a »rendi« színezetű osztályhelyzet hagyománya elvész, és megindul az élethelyzetek és életutak diverzifikálódása és individualizálódása, amely a társadalmi osztályok és rétegek hierarchia-modelljét aláássa, valóságtartalmát pedig mindinkább kérdéssé teszi” (1997: 420). Éppen ezért inkább „az emberek vonatkoztatási horizontját, illetve társadalmi és életrajzi kiindulási helyzetét kell figyelembe vennünk” (1997: 422). Beck úgy véli, ehhez az oktatási expanzió és a jövedelem közötti eltolódásokat mutató kapcsolat, a mobilitás, a jóléti/szociális állam szolgáltatásai, a társadalmi nagycsoportok belsejében tapasztalható differenciálódás, a verseny dominanciája, az urbanizált környezet, a munkaerőpiac nyitottsága, a munkaidő csökkenése, illetve a korábban nagy kohéziós erővel bíró szociokulturális közösségek felszakadozása járult hozzá legnagyobb mértékben. Ugyanakkor e folyamatok egy másik fontos dimenziót is kihangsúlyoznak. Nem lehetséges a további vizsgálódásokat tekintve szem elől téveszteni azt a tendenciát, melyben látható vált, az egyének saját életük vezetésében individualizálódó törekvéseket mutatnak.

Beck szerint „az individualizáció az osztályszerű társadalomszerveződés vetélytársa” (1997: 429). Az ezzel járó előnyök a szabadság jegyében fogalmazhatóak meg, melyek a függéstől, kontrolltól, szűkösségtől való szabadulást ígérik, azzal, hogy az egyének saját választási lehetőségei szinte korlátlanul kibővültek. Ez a megannyi területet érintő változás, döntési szabadság új konfliktuspontokat, új határvonalak jelölt ki a társadalmakban, melyek a hagyományos réteghatárokat is átmetszik. Az individualizálódás nem jelent egyet a kollektívákhoz való tartozás megszűnésével, sőt éppen ellenkezőleg. Az egyén még több közösség tagjává válhat, Beck szavaival élve „egyszerre több vasat is tarthat az ember a tűzben” (1997: 445) azáltal, hogy döntései révén „helyzet- és témafüggő koalíciók” (Uo.) részeivé válik.

2.3.2. Gerhard Schulze az élményközösségekről

Beck tehát arra helyezi a hangsúlyt, hogy az emberek életvitelében, életszervezésében egyre nagyobb szerepet játszanak az objektív elemek mellett a szubjektív tényezők is, úgy *Schulze* ugyanezt az „eszközök síkjáról a normák síkjára” (2000: 135) való áthelyeződésben látja.⁶ „A jelenkor jóléti társadalmában a gazdasági motivációkat háttérbe szorította az élményorientáció” (Berger 2007: 31). A társadalom tagjai „élményközösséget” (Schulze 2000: 136) alkotnak, melyek jellemzője, hogy az egyének legfőbb feladatuknak életük élvezetét, a boldog és szép élet beteljesítését érzik. Az élmény, a benyomás válik prioritássá a fogyasztás során (esztétizálódás), így a használhatóság mint kritérium erejét veszti. Mindez az élmények mint eszközök folyamatos keresésével válik lehetővé, melyhez nagyban hozzájárul a fogyasztói társadalomban tapasztalható, végelláthatatlan kínálatú „élménypiac” (2000: 135).

Miként egyre heterogénebb életutakat járunk be, egyúttal e differenciáltság mindannyiuk közös élménye is egyben. „Miközben belső életünk különbségeivel vagyunk elfoglalva, elsiklunk az alapvető közös tulajdonság fölött, hogy valamennyien befelé orientálódunk.” (Schulze 2000: 149) Apróbb, de mégis kollektív identitást adó szociális, esztétikai, egzisztenciális kapcsok jönnek létre. Megteremtik a társadalmak új szintjein való közösségalkotás formáit, szemben az inkább materiális szempontokat tükröző osztály- vagy rétegspecifikus társadalomanalízisekkel.

⁶ *Gerhard Schulze* szemléletmódjának és miliőspecifikus társadalomanalízisének elméleti elhelyezhetőségéről lásd bővebben: Berger (2007).

„Ilyen társadalmi körülmények között a másik és önmagunk észlelését irányító szubjektív konstrukciónak lesz nagyobb szerepük. Ha választhatóak a kapcsolatok, az ember akkor is a hasonszőrűek társaságát keresi” (Berger 2007: 47), csupán a kényszer alakul át szabad választássá. Ekképpen tehát az objektív tényezők szerepe háttérbe szorul a strukturálódás során, helyettük a „tudásszerkezetek” (2007: 47) kapnak teret.

A csoportszervező erőt az élmények választása, valamint az élményekkel szembeni viszonyokban fellelhető közös vonások adják. Az így létrejövő miliók tagjai „értelmi teljesítményként, értelmezési közösségként” (Berger 2007: 39) aposztrofálhatóak, melyek társadalmi nagycsoportok formájában „sajátos mentalitás- és tudásközösséget képviselnek” (Uő: 41).⁷

2.4. Szükségletek és fogyasztás a modern társadalmakban

2.4.1. Robert K. Merton anómiaelmélete

A struktúraelméletek közül azok, melyek a fogyasztást állítják előtérbe rávilágítanak arra a dimenzióra is, mely a fogyasztói társadalmak esetében nehezíti a vágyak és célok elérését. Mégpedig éppen abból kifolyólag, hogy a fogyasztás – az abban megtestesülő preferenciák – jelentős része az anyagi helyzettől, a család gazdasági státusától függ.⁸ Robert K. Merton (2000) anómiaelméletében ugyan a deviáns magatartásformák, cselekvési utak leírására vállalkozik, úgy vélem megállapításai társadalmak egészére általánosíthatóak. Merton a fogyasztási és életcélok, valamint az elérésükhöz szükséges eszközök hozzáférhetőségének egyenlőtlen elosztására mutat rá. A rendelkezésre álló eszközök elégtelensége, a célok elérése felé való sóvárgás – vagy azok következtében tapasztalható esetleges elfordulás – különböző cselekvési módokat

⁷ Schulze (2000) élménytársadalomról írt művében a változásokhoz igazodó társadalom-leírással is megpróbálkozik, több-kevesebb sikerrel. A kulturális fogyasztás szerint felvázolt élménytársadalmat öt nagycsoportban képzei el. Az általa meghatározott törésvonalak nem jelentenek teljes elhatárolódást, ugyanakkor tökéletes, maximális belső koherenciát vagy szintetizálást sem. Arra utalnak csupán, hogy „egy milió tagjai nagyobb valószínűséggel érintkeznek egymással, mint más miliókhöz tartozókkal” (Éber 2008: 89). A miliómodell elemei: önmegvalósító milió, szórakozó milió, nívómilió, integrációs milió és harmóniamilió, melyek képzettség és életkor viszonyában ragadják meg a csoportok eltérő mintázatait (bővebben lásd Berger 2007; Éber 2008).

⁸ Van, ami direkt módon nem sorolható e kategóriába – például ingyenes programok –, de azok megválasztásában szerepe van a családnak, a szülők háttérének, a kulturális tőkének, melyek az iskolai végzettségtől is függnek, ami pedig részben a gazdasági helyzettől, és így tovább tapasztalható együttjárás az egyes tényezők között.

predesztinálnak, melyek egyben a fennálló helyzethez, a kilátásokhoz való alkalmazkodás szintjeit is rögzítik.

„Szociológiai szempontból a normálistól elütő magatartás annak a tüneteként értékelhető, hogy ellentét feszül a kulturálisan előírt törekvések és e törekvések megvalósításának társadalmilag strukturált útjai-módjai között” (Merton 2000: 64). Ha a kulturálisan előírt desztinációk véghezvitele erőn felüli teljesítményt vár el az egyénektől, akkor disszonáns helyzet jön létre, mely frusztrációt szülhet. A feszültség gerjesztéséért, fenntartásáért Merton a társadalmi struktúrát okolja, hiszen maga a társadalmi berendezkedés az, mely célokat tűz ki, és rója ennek elérésének terhet annak alkotóira.

A probléma azonban ott kezdődik, hogy a szükséges eszközök kevésbé képezik a társadalmi struktúrák kánonját. Társadalmi szinten diktált értékek alatt Merton (2000) olyan szükségletek elsőbbségét érti, mint amilyen az amerikai társadalom siker-propagandáján követhető nyomon. De ez a sikerhajszolás nem csak Amerikában tapasztalható. A modern társadalmak mindegyike többé-kevésbé végső célként azonosítja a sikerességet, de legalábbis a presztízs magas szintű kiépítését és a korlátlan fogyasztást bizonyosan.⁹ Ezt azonban jórészt a megfelelő és stabil anyagi helyzet elérése képes lehetővé tenni. Közvélemény-kutatások sora foglalkozik manapság éppen ezért azzal, hogy mennyiben elégedettek az emberek saját helyzetükkal, társadalmi státusukkal, miként látják jövőjüket, gyermekeik majdani felnőtt életét és így tovább.¹⁰

A folyamat azonban itt nem áll meg, ha elérünk egy célt, újabbakkal találjuk szembe magunkat, az örök elégedetlenség spiráljába kerülünk, hiszen „a változó mércék áramában nincs szilárd nyugópont” (Merton 2000: 66).

Merton (2000) a fenti meglátásain alapulva öt cselekvési utat különít el elméletében két dimenzió mentén. Közülük az egyik a célok, a másik a beteljesítésükhöz szükséges eszközök elfogadásának vagy elutasításának mátrixában írható le (*Függelék 1. számú táblázata*).

Merton a *konformizmuson* alapuló cselekvést a leggyakoribb és leginkább bevett alkalmazkodási módnak tekinti. Az ekként cselekvők viselkedésük során a normák elfogadását

⁹ E folyamatokhoz pedig remekül asszisztálnak a Merton (2000) által példaként említett önfejlesztő, motivációs könyvek térhódításai. Továbbá a fiatalok fogékonyságát és mintakövetését tekintve gondolhatunk a zenecsatornákon megjelenő videoklipek képi világára, a dalszövegek sugalmazásaira, melyek mind a lépéstartás feltétlenségét üzenik.

¹⁰ A dolgozatomban empirikus adatokat feldolgozó részében én is hasonlóan járok el, amikor is a múlt és jelen, valamint jelen és jövő státusdinamikájának tulajdonítok jelentőséget. Téve mindezt azért, mert úgy vélem, hogy a szubjektív státusértékelés és a perspektívákkal kapcsolatos attitűdök hatással vannak az egyének – jelen vizsgálat esetében a fiatalok – interakcióira, szabadidős tevékenységeire, fogyasztási szokásaira stb.

szem előtt tartva igyekeznek kiteljesedni, életüket élni, még hozzá úgy, hogy vágyaik elérésében csupán legitim eszközökkel operálnak. Az *újító* mintát követő egyének csupán részint konform cselekvők. A törekvések elfogadása rájuk szintén jellemző, ám az eszközök tekintetében már kevésbé mutatnak kontinuitást az előző típussal. Az újítás szellemében élő egyének saját vágyaikat a kollektív mércék árnyékában, ám azok megélését a legitim eszközök elutasításával képzelik el. Merton a fehérgalléros bűnözést említi e típus példajaként, mely illegitim eszközök használata révén magában hordozza a lebukás kockázatát, a megszegyenülést.

A következő két típus közös eleme, hogy a célok tekintetében elutasítást mutatnak a cselekvők. A társadalmilag, kulturálisan előírt célokat felülírják más, esetleg könnyebben elérhető, beteljesíthető szükségletekkel. A két személyiségtypus különbségét az eszközválasztás adja. A *ritualizmus* „követői” éppen a vágyak szintjének leszállításával igyekeznek cselekedni, ennek véghezviteléhez és megtartásához a legitim eszközök tárházából válogatnak. Ellentétben a *visszahúzódoakkal*, akik korlátokként élik meg az eszköz kínálatot, és „saját fejük után mennek”. Míg az előbbi kategóriába azok az egyének sorolhatóak, akik például szerény jövedelmük révén igyekeznek becsületesen élni, addig az utóbbiak közé olyan egyének csoportjai, akik a társadalom szerves részét kevésbé képezik, lévén viselkedésük okán perifériára szorulnak – például a drogfüggők vagy a hajléktalanok.

A kiegészítésként funkcionáló csoportot alkotó egyének tettei során mind a legitim célok, mind a legitim eszközök elutasításra kerülnek, a motivációt az innováció igénye adja (Merton 2000). A *lázadók* számára nem csak a főáramból való kitagozódás, azaz a társadalmi konformitás elutasítása a legfőbb viselkedésbeli elem. Igyekeznek új válaszokat, új lehetőségeket is kínálni, generálni saját maguk számára. A legitimitást hirdető társadalmi gyakorlatokkal szembeni kudarc vagy elégedetlenség feszültséget gerjeszt egyének csoportjában, mellyel megküzdeni szerintük csak teljes szembefordulással lehet. A korlátoktól való szabadulás vágya adja cselekvéseik dinamikáját, az új értékek megfogalmazása pedig a felszabadulást a frusztráció alól. Merton megállapításai nyomán manapság a szubkulturális csoportosulások tagjait tekintik lázadó motivációjú cselekvőknek. Ekképpen a későbbiekben magam is ellenőrizni fogom e megközelítés – mint az egyik lehetséges csoportleírási kategória – létjogosultságát a plázázó fiatalok közösségének elemzése során.

Merton (2000) szerint a társadalmi egyensúly felbomlását tehát az egyes magasztosnak vélt célok feltétlen elsőbbségének hirdetése generálja, amikor is a küzdelem folyamata és apró

örömei háttérbe kerülnek, míg a cél – például a siker – középpontba. Az anómikus cselekvés pedig a fent említett cselekvési minták tükrében láthatóan eltérő mértékben van jelen, éppen ezért az alkalmazkodás maga is csak eltérő mértékben lehet jelen a társadalmak tagjai között.

2.4.2. Herbert Marcuse társadalomkritikája

Leginkább a társadalmi szinten determinált értékekkel és az ezekhez köthető célokkal foglalkozott *Herbert Marcuse* az 1950-es, 1960-as években, aki a fogyasztói társadalom étoszának máig releváns kritikáját fogalmazta meg. Ezt elsősorban pszichoanalitikai nézőpontból teszi meg, szemben az imént taglalt merton funkcionista megközelítéssel. Az egyén feloldódásának veszélyére helyezi a hangsúlyt, amikor is a társadalomban legitimált és intézményesült értékek dominanciájáról, egyeduralmáról szól. „Az, hogy valaminek a megvetése vagy elmulasztása, élvezése vagy elpusztítása, birtoklása vagy elutasítása szükségletként rögződik-e vagy sem, attól függ, hogy az uralkodó társadalmi intézmények és érdekek szempontjából kívánatosnak és szükségesnek tekinthető-e vagy sem.” (Marcuse 1990: 26) Tehát a modern társadalmakban az uralkodó érdekek maguk alá gyúrik az egyének sokszínűségét, represszív magatartást kondicionálnak. Nem marad más út, mint az egyéniség elvesztése.

Marcuse minden legitim érdeket a fogyasztás köré rendezetten képzelt el. A fogyasztói társadalom struktúrája nem képes más teret adni, csupán – nevéhez hűen – a javak fogyasztásában, megszerzésében identifikálja az egyént. „A hamis szükségletek kategóriájába tartozik a legtöbb uralkodó szükséglet, amely arra irányul, hogy az emberek a reklámmal összhangban lazítsanak, szórakozzanak, viselkedjenek és fogyasszanak, hogy azt szeressék és azt utálják, amit mások szeretnek és utálnak” (Marcuse 1990: 27).

Mint látható, a szükségletkielégítés itt is interiorizált folyamatként jelentkezik – az uralkodó érdekek legitim volta okán. Így elvész a kritikai magatartás, „a negatív gondolkodás ereje” (Marcuse 1990: 33). Még a választás szabadsága sem marad meg, az igények pedig kollektív célok függvényében fogalmazódnak meg. Ekképpen „teljesen közömbös, hogy ezek a szükségletek mennyire váltak magának az egyénnek szükségleteivé” (1990: 27) vagy „hogy az egyén mennyire azonosul velük és találja meg önmagát kielégítésükben” (Uo.).

Leegyszerűsítvén tehát a preferenciák a társadalmilag előírt (kényszerként realizálható kollektív mércék) céloktól az egyéni szinten támasztott (individualizáció következtében, az élménykereséssel realizálódó) vágyakig különböző formákban és minőségben manifesztálódhatnak. Az eddig áttekintett elméletek két szemléletmód mentén vázolták fel az értékváltozatok és értékválasztások e széles skáláját mozgató mechanizmusokat. Míg az egyik tábor tagjai a társadalmak leírásakor inkább a kényszerek és korlátozott lehetőségek egyénekre gyakorolt nyomását hangsúlyozták – például ezt láthattuk *Merton* anómiaelméletében vagy *Marcuse* kritikai hangvételű meglátásaiban –, addig a vélemények egy másik csoportja elsősorban materiális értékeket meghaladó morális és életvitelbeli tendenciák mellett érvelt – gondoljunk itt összegzésem nyomán *Beck* vagy *Schulze* gondolatmenetére.

Az eddigi elméleti tartalmak kiegészítéseként és mintegy a felvázolt társadalmi változásokra adott válaszreakcióként a szubkulturális jellegű csoportosulásokat, a továbbiakban azok szerveződésével, illetve terminológiai módosulásainak kérdésével kívánok foglalkozni. A chicagói iskola megközelítéseiből kiindulva jutok el napjaink szubkulturális szerveződéseinek vitájához, emellett bemutatom a hazai szubkultúra- és ifjúságkutatás területein tevékenykedő *Rácz József* vélekedésének központi téziseit.

2.5. Szubkultúrák a társadalomelemzésben

E fejezet célja a csoportkultúrák leírásával foglalkozó szakirodalmi áttekintés, historikus változások ismertetése. Ennek oka, hogy az ifjúság csoportképző motivációit és mechanizmusait kezdetektől és sokan napjainkban is szubkulturális jellegekhez kötik. Ezek áttekintése tehát elengedhetetlen vizsgálati korcsoportom és saját kutatási alanyaim köréből kifolyólag.

2.5.1. Egyetemes elméleti áttekintés

A szubkultúrák vizsgálatával kapcsolatos szakirodalmat három főbb csapásirány mentén lehet elkülöníteni (Kacsuk 2005; Rácz 1998a). A kezdeti időszak, az 1950-es évektől az 1970-es évekig tartott, voltaképpen az amerikai kutatások intenzív időszaka volt ez, majd az 1970-es évek

birminghami iskola időszaka következett. A harmadik periódus az 1980-as évekkel vette kezdetét, egészen új irányt kezdve a korábbi gyakorlattal szemben, ezen időszak vitái ma is folytatódnak.

A szubkultúrákkal kapcsolatos tézisek és gyakorlatok dinamikáját a terminológiai és definíciós technikák gyakori változtatásai és módosításai adták és adják ma is. A terület kutatói közül néhányan meghaladottnak tartották a szubkultúra kifejezést. Mások inkább a fogalom meghagyása mellett szorgalmazták a meghatározás kiszélesítését, a fogalom alá tartozó csoportok leírásának tágabb értelmét.

A *chicagói modell* alapvetően külső okokkal magyarázza a deviáns cselekvések felé való fordulást, a szubkultúrákba való szerveződés logikáját (Kacsuk 2005). Az '50-es évek amerikai vélekedése szerint a társadalmi, gazdasági, környezetbeli változások okoznak nehézséget az embereknek azzal, hogy azokhoz nehezen tudnak alkalmazkodni az egyének. A devianciákkal szorosan együtt járó szubkultúra-értelmezést a stigmatizáció fogalmával is kapcsolatba hozták. Jelesül *Howard Becker* (1974) az, aki címkézés-elméletében fogalmazza meg e megközelítés sarokpontjait. Úgy véli, a többségi társadalom hozza létre a deviáns státust, melynek következtében az egyén megbélyegződik, így a társadalomból kirekesztésre kerül. Nem marad más, mint a hasonzorú társak felkutatása és a csoportalkotás vagy a meglévő szubkultúrákba való belépés. A társadalmi helyzethez, viszonyokhoz erősen köthető, azokból levezethető, ugyanakkor tartalmukban ellenállást vagy megmásíthatóságot nélkülöző elméleteket determinisztikusságuk miatt kritizálták a legtöbbit.

Albert K. Cohen (1969) a szubkultúrák általános elméletét fogalmazta meg, úgy véli, minden cselekvés problémák generálását idézi elő. A problémák léte pedig feszültséget kelt az egyénekben, így a cselekvésekkel ennek oldására törekednek – ez a folyamat azonban nem mindig járhat sikerrel. A nehézséget jelentő helyzet elemzéséhez Cohen a *vonatkoztatási hálózat* és a *sztuáció* terminusokat használja, utóbbi esetében ez a mertoni értelemben vett célok és értékek relációjához is köthető. A sztuáció – benne a lehetőségeinkkel és az elérendő célok distanciájával – teremti meg a korlátokat cselekvéseink számára. A vonatkoztatási hálózatunk pedig az a közeg, melyben a cselekvésünket végezzük. Saját magunk kontrolljaként van jelen, hiszen mi építjük fel, csupán saját választásaink tapasztalatai adják hozzá a kereteket. Ha egy-egy cselekvés során más vagy korábban nem használt elvek szerint lépünk, akkor a vonatkoztatási hálózatunk módosítására kényszerülünk.

Cohen megállapításaiban ezen a ponton ragadható meg a társadalmakban jelentkező differenciáltság, szerinte az emberek közötti különbség a problémákkal való szembesülés gyakoriságában és minőségében tapasztalt eltérő mértékekben fejeződik ki. Azaz, hogy „a többieknek annak alapján ítéljük meg, mennyiben és milyen mértékben áll fenn egyezés közöttük és közöttünk” (Cohen 1969: 271). Boldogságunk megtalálásának kulcsa pedig csak úgy lehetséges, ha életünket olyan emberek társaságában éljük, akik hasonlóan gondolkodnak, mint mi, hiszen közelükben oldottabban viselkedünk. „Új kultúrformák felmerülésének döntő feltétele hasonló alkalmazkodási problémákkal küszködő több olyan cselekvő személy létezése, akik tényleges interakcióban állnak egymással” (1969: 273).

Cohen megállapítása, hogy az így létrejövő csoportok, szubkultúrák állandóan mozgásban vannak, hiszen a tagok cselekvéseinek értékelése – elfogadás vagy nem elfogadás – adja a dinamikát. „Ilyen módon szüntelenül megteremtik, újjáteremtik és módosítják a kultúrát, amikor csak az egyének érzik egymásban a hasonló körülmények által létrehozott hasonló szükségleteket, amelyeket rendszerint nem oszt meg velük a tágabb társadalmi rendszer” (1969: 279).

Ahogy azt az előbbieken részleteztem, Cohen és hozzá hasonlóan Becker elméletében is a társadalmi viszonyok és a felelősség azok a tényezők, melyek a szubkulturális szerveződések kialakulásában kulcsfontosságú szereppel bírnak (Kacsuk 2005). A szubkultúra-elméletek következő időszakában a *birminghami iskola* kutatásai adták a fő csapásirányokat. A korábbi determinisztikus alapokon nyugvó, devianciaközpontú elméletek helyett a „látványos, stílusorientált ifjúsági kultúrák” (2005: 94) kerültek előtérbe. A kutatások alaphangját többek között a médiareprezentációk szubkultúrák létrejöttében, ismertté válásában játszott szerepének vagy az ideológiai alapon szerveződő szubkultúrák (pl. munkásosztályi értékek, jellemzők dominanciája) vizsgálata adta.¹¹ Az irányzatot ért legtöbb kritika magját a nem érintett, kihagyott jelenségekre való figyelemfelhívás adta. Ilyen volt például a nők szerepének, kulturális szervező erejének háttérbe szorítása, elhagyása.

A *harmadik hullám* a '80-as években vette kezdetét, tematikájában a megelőző időszakok, elméletek kritikája, valamint az újabb szelek megjelenése tükröződött (Kacsuk 2005). A korábban már központi elemmé váló média mellett a fogyasztás, a zenei stílusok és az öltözködés

¹¹ Eszközök tekintetében – a korábbi időszak terepmunkái mellett – az életrajzi kutatások lehetőséget adtak a mélyebb vizsgálatok, feltárások elvégzéséhez, vagy akár a rasszok szubkultúrák szerveződésében játszott szerepének megismeréséhez is.

is jelentős szerepet kaptak. Felhívták a figyelmet a szubkultúra terminus relevanciavesztésére, a legtöbb kutató inkább *klubkultúrákról*, *poszt-szubkultúrákról* beszélt, köszönhetően a fogyasztást központba állító szemléletmódbeli váltásnak. A '90-es évek elejéig a zenestílusok mentén szerveződő csoportosulások vizsgálata volt a domináns – például *acid house*, *dance*. A vizsgálódások kiváló eszközeül szolgált a Sarah Thornton (1996) által bevezetett új fogalom. Bourdieu nyomán a *szubkulturális tőke* fogalmát hívta életre, mely központi elemévé vált a szubkulturálisnak tekinthető csoportok jellemzéseinek. A tőkefajta lényegét az egyes közösségek sajátosságainak megfelelő viselkedés, szemléletmód, öltözködés, fogyasztás, egyszóval „jártasságok” (Kacsuk 2005: 102) birtoklása adja, melynek mértéke az adott szubkultúrában nyert szerepre van hatással.

A '90-es évek második felétől a terminológiai meghaladottságot szorgalmazók hangja felerősödött. Ez köszönhető a társadalmi struktúrában tapasztalható differenciáltságnak, individualizálódásnak (lásd Schulze, Beck). A korábban még jól (legalábbis könnyebben) alkalmazható szubkultúra-fogalmak relevanciájukat veszítették, hiszen a jól körülhatárolható, egymástól független csoportok megszűnni látszottak (Kacsuk 2005). A poszt-modernitás hozta szükségletbeli pluralitás következtében a többségi társadalomtól való egyértelmű elfordulás, határmeghúzás is egyre problémásabbá vált. Paul Hodkinson (2002) – utalva a (spontán) csoportalkotás és a többségi társadalom viszonyának alakulására – a *kulturális szubsztanciák* terminussal operált. Úgy véli, a csoportok kulturális jegyeinek, összetartozásának, közösségének megragadása inkább az önkifejezés, a fogyasztás mentén képzelhető el, mint a hatalommal vagy a devianciával való kapcsolatuk, viszonyuk révén – ahogyan azt a korábban elterjedt megközelítésekben láthattuk.

A fogalmi váltás igénye ma is töretlen, ám cseppet sem egységes. Sokan az erős nyomás ellenére is a szubkultúra eredeti fogalmának felélesztését igénylik (Kacsuk 2005). A 2000-es évek óta a vita folytatódik tovább, a kérdéssel foglalkozók lankadatlan érdeklődését mi sem példázhatná jobban, minthogy önálló szakterületté vált a szubkultúra-kutatás. Ugyan a metszeti dimenziók, leíró jegyek dominanciája, összetétele változott és változik ma is, de e vizsgálati mező iránti érdeklődés állandó maradt.

2.5.2. Szubkultúrákutatók hazánkban

A magyarországi szubkultúrákutatók megkezdése Rácz József nevéhez fűződik, aki az 1980-as években kezdett el foglalkozni a devianciák és elsősorban az ifjúsági csoportkultúrák összefüggéseinek vizsgálatával. Rácz (1998d) szerint a szubkultúrához tartozás komplex életmódbeli sajátosságokat jelent, a preferenciák a viselkedést éppannyira befolyásolják, mint az ízlést. Ez a folyamat pedig különösen megragadható a fiatal felnőttek, kamaszok választásaiban. Rácz szerint a szubkultúrabeli tagság „szocializációs útvonal” (1998d: 137) is egyben. 1998-as tanulmánykötetében megjelenített, interpretált és leírt szubkultúrákat, melyek tükröt tartva váltak elemzés tárgyává, a Kádár-korszak társadalmi adottságának metszeteire, a leginkább deviánsnak minősített csoportokra (pl. „csövesek”, zenei stílusokhoz köthető csoportok, lakótelepeken élő fiatalok bandái) irányították a figyelmet. Rácz (1998c) szerint az identitáskeresésben, szükségletkielégítésben – elsősorban másodlagos szükségletekről lehet szó, mint például a biztonságkeresés, valahova-tartozás igényei – nagy szerepe van a szubkultúráknak. Ezért fontos tényezőnek tartja, hogy a tagok a többségi társadalommal szemben lokalizálják-e magukat, vagy miként látják helyüket benne. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy kölcsönös az ok-okozati láncolat, a bekerülésnél fontos szerepe van a perspektíváknak. Miként a szubkulturális tagság is magában hordoz egy minőségében is definiálható, a kilátásokra, a többségi társadalomban való boldogulásra tett hatást.

Lévén, hogy Rácz (1998a) a devianciákkal szoros együttjárásban és kötődésben jegyzi a szubkultúrákat, így nem véletlen, hogy a társadalmi felelősséget is erősen hangsúlyozza, amikor az intézmények – mint iskola, vallás, rendőrség – szerepét kulcsfontosságúnak ítéli. Emellett legalább ilyen fontos pozíciót birtokol maga a média, hiszen a tömegkommunikációs eszközök révén képes létrehozni, alakítani is az egyes csoportok szerkezetét. Az öltözködés szinte minden szubkultúra identitásszervezésében nagy jelentőséggel bír (Szapu 2002). Így a médiabeli reprezentáció eszköze lehet a csoporttudat kialakításának, miközben a közvélemény szervezésében, az esetleges stigmatizáló hangulatának kialakításában is döntő a szerepe.

Rácz szerint az egyéni szükségletek kielégítése mellett a szubkultúrák kollektív előnyöket is juttatnak a tagokhoz, hiszen tevékenységeik során „élményközösséget”¹² (1998b: 45) alkotnak.

¹² Ehelyütt Rácz József (1998b) az „élményközösség” kifejezést Mérei Ferenc által használt értelemben említi meg. A rockkoncertek elemzése során gyűjtött közös elemeket Mérei nyomán utalásoknak, semmint szimbólumoknak

Így a csoportok képesek saját rendjük felállítása és betartatása mellett újfajta élményekkel gazdagítani a tagok életét. A környezettel való kommunikáció vagy a környezeti ingerekre adott reakciók a szubkulturális státust a fentebb említett tényezőkkel egyetemben szervezik. Ily módon a tág értelemben vett közeg (a társadalom) és benne a szubkultúra egymáshoz való viszonya utóbbiak megértéséhez, megismeréséhez elengedhetetlen.

3. A FIATALOK SZABADIDŐ-ELTÖLTÉSE ÉS ANYAGI HELYZETÉNEK ÖSSZEFÜGGÉSEI MAGYARORSZÁGON

Az eddigiekben a gazdasági lehetőségek adta mozgástér elméleti aspektusait taglaltam. A léthelyzet teremtette és szabta cselekvési utak, a poszt-modern társadalmak sajátosságai között fellelhető csoportalkotási és -dinamikai megközelítések egy részének áttekintését végeztem el. A követően immár a strukturáló tényezők gyakorlatban megragadható aspektusait helyezem előtérbe.

A magyarországi fiatalokra vonatkozóan végzem el az anyagi helyzet mentén differenciálható mintázatok felkutatását. Céлом, a szubjektíven érzékelt mobilitási perspektíva – mint lehetséges független változó – hatását vizsgálni a fiatalok preferenciáira, csoportképzésére, ennek nyomán pedig a közös attribútumok megtalálása. Mindezt a magyar fiatalok véleményének, státusának ismertetésével alapozom meg, majd az anyagi helyzet dimenzionáló erejét teszem vizsgálat tárgyává.

A magyar fiatalok helyzetének, attitűdjeinek, szabadidő-eltöltésének, csoportalkotásának általános bemutatása során a hazai *Ifjúság2008*¹³ felmérés adatai lesznek segítségemre. A következőkben a 2008-ban lekérdezett 15 és 29 éves kor közötti fiatalok közül a fiatalabb – a főként serdülőkből álló – kohorsz, a 15-20 év közötti fiatalok válaszainak elemzése olvasható. A

tekinti. Hiszen ezek révén az élményközösség tagjai kommunikációra képesek. Egy olyan sajátos kommunikációra, mely csupán a kiváltságosak számára teszi érthetővé a tapasztaltak során átélt élmények közös jelentését.

¹³ Hazánkban 2001 óta négy évente végzik el ezt az adatfelvételt. A legutóbbi ugyan 2012-ben elkészült, ám annak adatbázisa a dolgozat készítésekor még nem állt rendelkezésemre, így a továbbiakban az eggyel korábbi, 2008-as adatokra tudok támaszkodni (*Nemzeti Ifjúságkutató Intézet*). A mintát 15 és 29 év közötti fiatalok adják, a mintavétel reprezentatív az ország e kohorszáinak fiataljaira. Míg én elsősorban a szabadidő-eltöltés, elégedettség, anyagi helyzet témakörökkel foglalkozom az elemzés során, addig a kutatás tematikailag ennél jóval tágabb. Sokféle résztéma kap helyet, számos kérdést tettek fel a fiataloknak például az információs társadalom vagy a politika területéről, emellett rengeteg szocio-demográfiai háttérrel kapcsolatos információ is rendelkezésre áll, ezekre azonban én terjedelmi okok miatt nem fogok kitérni.

helyzetkép felvázolásának logikája során kettős felosztást követtem. Az első részben nagyon röviden általános jellemzőket vonultatok fel és értékelek, a második rész ezzel ellentétben már összetettebb vizsgálatokon alapul. Ez utóbbi során egy tipológia megalkotása tette lehetővé a szociális helyzet, státusértékelés dimenziói mentén elhatárolható csoportok körvonalazódását, valamint összevetését.

3.1. Metodológiai tudnivalók

A mélyebb és komplexebb vizsgálati eredmények ismertetése előtt a magyarországi 15-20 éves korosztály általános (ehelyütt a téma szempontjából leginkább relevánsnak vélt szempontok merítik ki e jelző jelentését) közérzetének, helyzetének interpretálása következik. A teljes 2008-as minta országos reprezentatív mintavételen alapult, összesen 8076 fiatal megkérdezését jelentette. Közülük a 15 és 20 év közötti korosztályt választottam elemzésem mintájának. A minta szűkítésének oka, hogy véleményem szerint a téma szempontjából igazán érdekes korosztályt a serdülő, felnőtté válás elején járó fiatalok adják, köszönhetően életkori sajátosságaiknak, hiszen a szocializációnak fontos időszaka ez. Az alsó korhatárt maga a mintavétel keretei szabták meg, a felső korhatár esetében, a 20 év mellett döntöttem. Ennek magyarázata, hogy az érettségi megszerzése, a középfokú oktatásból való kikerülés nem jár együtt a nagykorúság betöltésével, így a „rászámolt” 1-2 év segít a serdülő fiatalok pontosabb megragadásában.¹⁴ Tehát az így kapott mintát (1993 és 1998 között születettek) összesen 3136 fő teszi ki, a továbbiakban ismertetett adatok, jellemzők az ő válaszaikon alapulnak.

3.2. Általános helyzetkép

A 2008-as adatok alapján a magyar fiatalokról általánosságban elmondható, hogy jelentős részükre jellemző egy nehezített anyagi háttérrel való napi szintű találkozás (*Függelék: 1. számú ábra*), mely párosul egy jövőbeli szkepticizmussal is. Elsősorban az anyagi javak, determinisztikus adottságok elsőbbségét hirdető érvényesülési hierarchiaképet vázolnak fel válaszaikkal, melyből a mobilitási, kitörési lehetőségek szükségességének érzékelésére

¹⁴ Ugyanakkor a már felsőfokú oktatási intézményekbe került fiatalok esetében sem jelentkezhett jelentős torzító tényező, hiszen a felnőtté válás sem egy markáns és hirtelen tapasztalható változás eredménye, azt sokkal inkább fokozatok adják, átmenetek alkotják.

következtethetünk (*Függelék: 2. számú ábra*). Társadalomlélektani feszültség forrásaként értelmezhetjük, hogy a fiatalság e része igen élesnek, mondhatni leginkább meghatározónak a gazdag és szegény rétegek közötti ellentétet érzékeli (*Függelék: 3. számú ábra*).

Összegezhető az is, hogy a léthelyzet-értékelés ellenpólusát jelentő, vagy legalábbis azt helyén kezelő alternatívákat, kiszakadást kínáló rekreációs színterek igénybevétele gyerekcipőben jár hazánk tekintetében (*Függelék: 4. számú ábra*). A 15 és 20 év közötti fiatalok csekély számban vesznek részt szervezeti tevékenységekben, miközben sem a segítségnyújtással is szorosan összekapcsolódó ifjúságsegítési intézmények kínálta lehetőségekkel, sem azok mennyiségével nem elégedettek (*Függelék: 5. és 6. számú ábra*).

Mind a hétköznapiak (átlagosan 3,5-4 óra), mind a hétvégék (átlagosan 9-10 óra) tekintetében tetemes szabadidővel gazdálkodó fiatalok regenerálódását vélhetően leginkább baráti körük biztosítja, ám ez sem feltétlen alternatíva minden 15 és 20 év közötti fiatal számára (91,5%-uk rendelkezik olyan baráti társasággal, akikkel rendszeresen találkoznak). A tevékenységi formák tekintetében elmondható, hogy a fiatalok többsége, jelentős aránya nagyon egysíkú, többnyire otthonülő, kevés aktivitást igénylő kikapcsolódást választ magának (*Függelék: 7. és 8. számú ábra*). Azonban az is tény, hogy a kooperáció, a versenyszellem, a szellemi és lelki feltöltődés megtapasztalása ezekben a formákban a legkevésbé releváns mértékű. A passzív szereplő, végrehajtó állapota nem segíti a feltöltődést, az egész heti szellemi igénybevétel ellenpólusának legkevésbé tekinthető.

További fontos megjegyzendő jelenség, hogy mind a hely-, mind a tevékenységválasztásban van egy körülbelül 12-18% közötti arányban megragadható csoport – e két dimenzió mentén való egybeesésüket nem vizsgáltam –, mely olyan fiatalokból áll, akiknek a „semmittevés”, „lófrálás”, „csellengés” jelenti a kikapcsolódást. E sajátos serdülő- és fiatalkori elfoglaltságformák helyszíneit pedig részben otthonukban, részben köztereken találják meg. Számos kutatás támasztja alá, hogy ezek a rekreációs formák többnyire csoportokban zajlanak és gyakran kapcsolódik hozzájuk deviáns viselkedési mód (Paksi et al. 2009), melyek mellett cseppet sem elhanyagolható tényező a szociális helyzet – itt nem vizsgált – hatása.

3.3. A léhelyzetek szubjektív értékelése és az elégedettség, a szabadidős tevékenységek, valamint az ifjúsági problémaérzékelés közötti összefüggés

3.3.1. A szubjektív státuszváltozás megragadásának tipológiája

Az *Ifjúság2008* kutatás kérdőívében szerepet kapott két kérdés, mely a fiatalok szubjektív státuszértékelését hivatott felmérni, múlt–jelen–jövő viszonylatában. Az egyik kérdés az elmúlt évek és a jelenlegi anyagi helyzet közötti változást, míg a másik az adott helyzet jövőt érintő, várható átalakulását kívánta megragadni. A két dimenzió összevetésében szignifikáns kapcsolatra bukkantam, ennek összefüggését a *Függelék 2. számú táblázata* mutatja. A két elem közötti erős kapcsolatot jól példázza az a két érték, mely szerint azok fele, akik az elmúlt évekhez képest jelenleg (azaz 2008-ban) rosszabb helyzetben látják anyagi háttérüket jövőjük tekintetében is pesszimisták. Hasonló helyzet ragadható meg az értékelés másik végpontján is. Az utóbbi években anyagi helyzetük tekintetében javulást érzékelők jövőjükkel szemben is többségében bizakodóak, közel kétharmaduk további javulást vár.

A relációkat látva létrehoztam egy négyértékű tipológiát, mely komplex módon reprezentálja az anyagi helyzet változásának értékelését. A későbbiekben e tipológia csoportjainak válaszait hasonlítom össze, tesztelve azt az elképzelést, hogy a státuszértékelés közös alapot teremt emberek csoportjai között, mely révén hasonló kikapcsolódási lehetőségeket és azok feldolgozásában hasonló mintákat követnek (lásd korábban az elméleti áttekintést). A tipológiát¹⁵ a lenti táblázat mutatja:

1. Táblázat: Tipológia: Múlt-jelen-jövő mátrixa

		JÖVŐ		
		Romlik	Nem változik	Javul
JELEN	Romlott	RITUÁLIS 28,5%	RITUÁLIS 14,7%	OPTIMISTA 13,7%
	Nem változott	SZORONGÓ 6,0%	RITUÁLIS 18,9%	OPTIMISTA 10,5%
	Javult	SZORONGÓ 0,7%	ELÉGEDETT 2,3%	ELÉGEDETT 4,7%

¹⁵ Az egyes kategóriák megalkotásakor igyekeztem az attitűdök minél pontosabb megragadására. Mindezt anélkül, hogy a továbbiakban e célból alkalmazott, emlegetett terminusoknak túlzott jelentőséget és kizárólagosságot tulajdonítanék, csupán a könnyebb elemezhetőség és értelmezhetőség volt a célom a csoportok „feliratozásával”.

Az *elégedettek* csoportját azok alkotják, akik pozitív változást éltek meg az elmúlt években anyagi helyzetük tekintetében, és a jövőtől sem várnak romlást. Az *optimisták* csoportja ugyan romlást vagy stagnálást érzékelt az elmúlt időszakban, mégis pozitív hozadékat realizál a kilátások tekintetében. Velük teljesen ellentétes helyzetben a *szorongók* állnak, akik ugyan nem tapasztaltak negatív változást az elmúlt évek anyagi helyzetéhez képest, akár még javulást is érzékeltek, ugyanakkor a jövő tekintetében félelmeik vannak, és egyértelműen státusuk romlását predesztinálják. A *rituálisok*¹⁶ csoportja ezzel szemben, alkalmazkodik a helyzetéhez, konform¹⁷ cselekvő. E csoport tagjai jelenlegi helyzetüket rosszabbnak ítélik meg a korábbiakhoz képest, ám a jövőtől kevésbé tartanak, hiszen a korábbi változások hozzászoktatták őket az alkalmazkodáshoz. A perspektívák romlása vagy meglévő (alacsony) státusuk megtartása a legvalószínűbb számukra. A vizsgált korcsoporton belül e négy cselekvés- és/vagy érzülettípus megoszlását a *Függelék 9. számú ábrája* mutatja.

Láthatjuk, hogy a 2008-as adatok szerint a legtöbb 15 és 20 év közötti fiatal életében a romló anyagi helyzet már évek óta fennálló jelenség, melyből nem is éreznek kiemelkedési lehetőséget, közel kétharmaduk *rituális cselekvő*, azaz státusához alkalmazkodva igényeit igyekszik a kielégíthetőség szintjére szállítani. Méretét tekintve az *optimisták* csoportja a következő legnagyobb típus. Összesen a vizsgált fiatalok csoportjából minden negyedik tartozik csak ide, ők tehát azok, akik bíznak a jövő pozitív hozadékaiban. A további két csoport arányai közel azonosak, ugyanakkor élethelyzetük ellentéteséget mutat. A vizsgált kohorszon belül körülbelül ugyanannyian tartanak a státuslecsúszás veszélyétől (*szorongók*), mint ahányan további javulást várva ma is megfelelő anyagi körülmények között élnek (*elégedettek*).

Vélhetően az *optimisták* és a *szorongók* azonos anyagi helyzetben töltik mindennapjaikat, ám az egyik részük lefelé, másik részük felfelé tartó mobilitást predesztinál magának. A két

¹⁶ A *rituális* kifejezést Robert K. Merton (2000) anómiaelméletében felvázolt egyik cselekvőtípustól kölcsönöztem. Voltaképpen a helyzetelfogadás, alkalmazkodás állapotait sűríti magába, némiképpen rokon a merton-i konform cselekvő helyzetével is. A különbség abban ragadható meg, hogy ugyan az elfogadás mindkét személyiségtípus esetében jelen van, mégis a rituálisok azok, akik élethelyzetük stagnálása, egyébként sem jó körülményeik romlása okán kénytelenek leszállítani igény szintjüket. Azaz a kollektív mércék, társadalmi célok áramába saját lehetőségeik okán nem tudnak becsatlakozni. A rendelkezésre álló adatok alapján azonban nem pontosítható az általam rituálisnak nevezett csoport mennyiben foglalja magában a merton-i konform és mennyiben a merton-i rituális cselekvő típusát. Így az elemzésemben a rituális és konform kifejezéseket egymás szinonimáiként alkalmazom.

¹⁷ Merton (2000) megállapításaival hasonlatos cselekvési vezérelvet, motivációt, személyiségtípust találhatunk David Riesman (1996) társadalomanalízisében is. Álláspontja szerint a karakter-meghatározás az egyének konformitását foglalja magába, mely koronként változó érdekek mentén valósul meg. A fogyasztói társadalom időszakában az emberek sokkal jobban odafigyelnek társaik szükségleteire, igényeire, így a cselekvések során egy kívülről irányított, fogyasztás köré szerveződött motiváció dominál, melyben az emberek társadalmi karaktere nyer elismerést.

csoport – jelenlegi státusának hasonló jegyeiből adódóan – élményközösségét jelzik a későbbiekben vizsgált dimenziók esetében tapasztalt azonos preferenciák is.

3.3.2. A mobilitási lehetőségek szubjektív érzékelésének hatásai

Az első összefüggés vizsgálatát az elégedettséget mérő változókkal tettem meg, melyek részben a megszerzett tudásra, részben a megélhetési körülményekre, részben pedig a kapcsolatokra, interakciós viszonyokra vonatkoztak. Azt, hogy az egyes anyagi helyzetet megélő csoportok milyen elégedettségi értékeket produkáltak a *Függelék 10. számú ábrája* mutatja.

Az egyes dimenziók esetében tapasztalhatjuk, hogy a leginkább elégedettek az anyagi helyzetük tekintetében az *elégedett* fiatalok. Ez nem is lehet meglepő, hiszen ők azok, akik saját helyzetüket pozitívan értékelik, és a jövőben sem várnak negatív irányú változást e tekintetben. Egy másik, szintén magas átlagértékeket mutató csoport a *szorongóké*, akik jelenlegi helyzetéről árul el sokat az elégedettségük mértéke. Azaz állíthatjuk, hogy jelenleg jól élnek, megfelelő körülmények között, kielégítő kapcsolati rendszerrel, eddig megszerzett tudásukkal, elsajátított ismereteikkel is igen elégedettek. Éppen ezért van mit veszíteniük, hiszen – ahogyan azt az előbbiekben részleteztem e csoport sajátosságait illetően – elmondásuk szerint jelenlegi státusuk és életszínvonaluk romlásától tartanak. Átlagos megelégedettségükkel körülbelül azonos elégedettségi szintet tapasztalhatunk az *optimisták* társaságában is. Ennek oka az lehet, hogy a jelenlegi státus azonos, ám a mobilitási irányok eltérőek e két csoport jövőjét tekintve. A legnépesebb, *rituálisan* cselekvő csoport esetében beszélhetünk a (többi csoport értékeihez mérten) legkevésbé elégedett táborról. Ők azok, akik létkörülményeik és tudásbeli sikerességük értékelésekor legkevésbé érzik a megelégedettséget.

Az egyes szubjektív státusváltozás-érzékelés mögött rejlő anyagi helyzetről leginkább az önbesorolások társadalmi csoport-meghatározás ad kézzelfogható képet. Ahogy a tipológia egyes csoportjai között sejthetőek a státuskülönbségek, úgy a konkrét besorolás – ugyan szubjektív mérőeszközként – némileg pontosabban rávilágít a csoportok közötti eltérésekre és hasonlóságokra egyaránt (*Függelék 11. számú ábrája*). Az *elégedettek* között találkozhatunk legnagyobb arányban saját véleményük alapján felső/felső közép társadalmi csoportba tartozó fiatalokkal, több, mint kétszer annyian vannak, mint a további három kategória bármelyikében. Ellenben az alsó rétegekhez tartozónak a legkevesebb arányban ők sorolták magukat. A másik

szembeszökő adat, hogy az alsó/alsóközép réteghez a *rituálisok* közül érzik legtöbbször a legbesorolhatóbban önmagukat, tízből négy rituális e társadalmi csoport tagjaként érzékeli helyzetét. Érdekes megfigyelni, hogy a *szorongók* és *optimisták* között közel azonos arányban találunk felső/felső közép csoportba tartozó fiatalokat. Ehhez hasonlóan mindkét csoport közel kétharmada a középső társadalmi csoport részeként aposztrofálja önmagát. Továbbá a *szorongók* és az *optimisták* valamivel kevesebb, mint egyharmada-egyharmada is az alsó rétegekhez sorolja magát. Ezzel magyarázatot kaphatunk a korábbi feltételezések igazolására, hiszen a jelenlegi státus közös nevező e két kategória esetében. Ennek okán vélhető, hogy a fogyasztási, szabadidő-eltöltési, rekreációs és egyéb mintázatok esetében is hasonló arányokat találunk, melyekben az esetleges különbségeket részben magyarázhatjuk a perspektívák megítélésének ellentétes előjeleivel is.

A következőkben a kikapcsolódási szokások eltérő gyakorlatait vázolom fel az egyes attitűdtípusok függvényében. Mintahogyan az láthatóvá fog válni, egyrészt a korábbi elemzések eddigi rejtve maradt, leplezett különbségei felszínre kerültek, másrészt a hipotetikus megállapítások igazolva látszanak, hiszen az anyagi helyzet változása, annak érzékelése befolyással van a szabadidő-eltöltésre. Az elméleti részben taglalt újabb rétegződésméletekkel (Beck, Schulze) láthatunk itt párhuzamot, az anyagi helyzet és az életmód nem elválaszthatóak egymástól, együttesen bírnak strukturáló erővel. A *Függelék 12. számú ábrájában* azok a szabadidős tevékenységek láthatóak, melyek esetében szignifikáns kapcsolatot találtam a tipológia egyes csoportjai között.

A sportolás tekintetében azt láthatjuk, hogy az *elégedettek* közül vannak a legtöbbször azok, akik rekreáció céljából hétköznapi módon ezt a módot választják, legkevesebben pedig a *rituálisok* között. A *szorongók* és *optimisták* csoportjában a hétköznapi sportolók körülbelül azonos arányban fordulnak elő. A számítógépezés esetében azonban az válik észlelhetővé, hogy az *elégedettekhez* hasonlóan a *szorongók* választják legmagasabb arányban szabadidő eltöltésére a számítógépet, az internetet. Nem sokkal maradnak le utánuk az *optimisták*, míg a *rituálisok* között ennél is, kb. 6 százalékponttal kevesebb a kikapcsolódási céllal számítógépezést választók aránya. A passzív, „semmittevő” szabadidő-eltöltés a *rituálisok* körében a legnépszerűbb, hétköznapi módon ötből egy fiatal választja ezt kikapcsolódás gyanánt. Érdekes megjegyezni, hogy a *szorongók* is körülbelül azonos arányban választják rekreációs céllal a semmittevést. Míg az

elégedettek és *optimisták* ennél valamivel kevesebben teszik ezt, inkább az aktív pihenés mellett döntenek.

A hétvégi szabadidő esetében is e három elfoglaltság számarányaiban találtam szignifikáns összefüggést a státusváltozás-érzékeléssel (*Függelék: 13. számú ábra*). A sportolás továbbra is az *elégedettek* körében a legnépszerűbb szabadidős tevékenység, a hétvégék folyamán is. A másik három kategória esetében ez körülbelül ötből egy fiatal számára preferált kikapcsolódási mód. A számítógépezés tekintetében a hétköznapi időtöltéssel körülbelül megegyező arányokat találunk, mintahogyan a semmittevés is közelítőleg azonos arányban választott tevékenység akár hétvégén, akár hétköznap.

A szabadidő eltöltésének helyét vizsgálva csupán két esetben találtam szignifikáns összefüggést az anyagi helyzet tipológiájával. A barátoknál hétköznap eltöltött idő a *rituálisok* között a legjellemzőbb, közel kétharmaduk (62,6%) van hétköznap szabadidejében a barátaival. A *szorongók* itt is hasonlóan „működnek”, körülbelül 60%-uk barátaival kapcsolódik ki, míg az *optimisták* közel 56%-a tesz így. Az *elégedettek* között a rituálisokhoz képest 10 százalékponttal kevesebben választják barátaik otthonát szabadidejükben közös tevékenységekhez. A másik szignifikáns kapcsolat a bevásárlóközpontokban hétvégén időző fiatalok esetében ragadható meg. A *rituális* fiatalok csoportjában a legmagasabb a plázákban hétvégén időt töltők aránya, több, mint 7%, közel ugyanennyi (5,8%) *optimista* jelölte meg kikapcsolódási lehetőségként ezt a helyszínt. A *szorongók* 4%-a választja a bevásárlóközpontok világát szabadidejében, míg az *elégedettek* között e tevékenység választása elenyésző, mindössze 1%. Úgy tűnik tehát, ez a színtér alkalmas a tipológián belüli eltérő profilok megragadására.

Megragadható összefüggéseket találhatunk a státus-tipológia és az ifjúsági problémaérzékelés tekintetében is. A következőkben azt vizsgálom meg, hogy az egyes attitűddel rendelkező fiatalok milyen sorrendet állítottak fel a fiatalokat érintő legsúlyosabbnak vélt problémák között (*Függelék 3. számú táblázata*).

Az *elégedettek* esetében a devianciákkal kapcsolatos nehézségektől való távolmaradás bizonyul a leginkább dominánsnak. A családi háttér és az életmód szintén problémás volta is nehézségként jelent meg a fiatalok e csoportjának szemében, ám ezek csak az imént soroltak után következnek. Kiegészítésként megemlíteném, hogy ez az egyetlen csoport, ahol a problémák élén jelent meg a tudásszerzés. A *szorongók* az egészségtelen, káros életmódot vélik a legsúlyosabb fiatalokat érintő problémának, majd a deviáns magatartások veszélyét érzékelik jelentősnek. Ám

számukra a céltalanság és az egzisztenciateremtés nehézségei is problémaként érzékelődnek. Ez részben magyarázható a saját státusuk negatív irányú változásának elővételezésével is, így feltételezhető a válaszokban saját félelmeik is tükröződnek.

Az *optimisták* által felállított sorrend félig az elégedettek válaszhoz hasonlóan alakul, ez akár köszönhető a megfelelő létfeltételek közös nevezőjének is, mely óhatatlanul is hatással van a társadalmi kérdések érzékelésére. Hiszen a tapasztalatok, a problémákkal való közvetlen találkozás más mintákat jelent e két csoport esetében, mint ahol a státusukat alacsonyabbra, romlónak értékelik a fiatalok. A *rituálisok* szerint a fiatalok számára leginkább a családi háttér és életmód zavarai tartogatnak problémás szituációkat. Emellett a morális értékelés gyengülése és a tudatmódosító-szerek fogyasztása is előtérbe kerül mint ifjúsági probléma. A szorongók léthelyzetével való azonosságra utalhat a bizonytalanság első közötti említése, hiszen a romló gazdasági státus a létbizonytalanság, kiszámíthatatlanság érzetét kelti az egyénben. Véleményem szerint ehelyütt is tetten érhető a státuserzékelés és mobilitási lehetőségek szűkre szabottságából adódó egyéni léthelyzet befolyása.

3.3.3. A tapasztalatok konklúziója

A általam végzett elemzés során képet kaptunk arról, hogy nemcsak az anyagi helyzet reprezentálására használt standard, materiális attribútumokat őrző tényezők, de a mobilitási esélyek szubjektív érzékelése, behatárolása is bír strukturáló erővel. Láthatjuk, hogy az e dimenzió mentén alkotott csoportok számos aspektus tekintetében egymástól eltérő mintázatokat produkálnak. A szabadidős tevékenységek esetében a jobb esélyekkel, pozitívabb jövőképpel rendelkezők a magaskultúra-fogyasztók között felülreprezentáltak, ahogy az aktív kikapcsolódási formák is inkább az ő esetükben dominánsak.

Ugyanakkor azt is tapasztalhattuk, hogy az életmód, szabadidő tekintetében anyagi státustól, mobilitási pozíciótól (részben) független egyes tevékenységek végzése, gyakorisága. Míg például a plázák látogatása élethelyzet-specifikusnak bizonyul, addig az otthonhoz köthető tevékenységek (pl. tévézés, zenehallgatás) az egyes csoportok közel azonos arányaira jellemzőek. A vizsgált fiatal korcsoport legjellemzőbb rekreációs tere az otthon, vonatkozik e megállapítás a szubjektív anyagi helyzetbeli kilátásokat bemutató csoportok mindegyikére. Ahogyan a

szubjektív anyagi helyzet mérhető hatásai, úgy az életmód azonos jellemzői is megkívnák a további dimenziókkal végzett összetettebb, mélyrehatóbb relevancia-tesztelést.

A tipologizált adatelemzések rávilágítottak arra, hogy az azonos léthelyzet azonos élménykeresést is feltételez. Sok közös elemet találhatunk például a szorongók és optimisták választásai között, az eltérő anyagi kilátások ellenére ez a jelenlegi státus azonosságából adódik. Ahogyan arra *Ulrich Beck* (2003) is utalt, ez esetben is a tapasztalatok és kilátások mint értelmezési keretek kapnak szerepet. Az eltérő élethelyzetek, várakozások eltérő attitűdbeli, preferenciabeli mintázatokat alakítanak ki, ehhez hasonló strukturális hatásokkal a *schulzei* (2000) élménytársadalom modellben vagy éppen *Robert K. Merton* (2000) cselekvéstípusokat felvázoló elméletében találkozhattunk. Fontos megjegyezni azt is, hogy az osztályalapú, jövedelem és vagyonközpontú rétegződésméletek meghaladottsága csupán részben igazolható saját elemzéseim nyomán. Köszönhetően annak, hogy egyértelművé vált az anyagi helyzetnek továbbra is fontos szerepe van a társadalomanalízisben. Elemzésem e típusú hozadéka kapcsolódik ahhoz a korábban tárgyalt aspektushoz, mely szerint a szubkultúraelméletek (például *Cohen* 1969; *Becker* 1974; *Rácz* 1998a) többségében sok más tényező mellett fontos szerepet kap a társadalmi helyzet, az anyagi dimenzió, a kilátások hatása is. Mindeközben azt is meg kell állapítanom, hogy a különböző attribútumok, attitűdök együttes kezelése elengedhetetlen a pontos státusleíráshoz, társadalmi csoportrajzhoz, mely nézőpont éppen az újabb típusú rétegződésméletekben kap szerepet.

Ugyan a kulturális fogyasztás mélyebb rétegei nem kerültek vizsgálat alá, mindenképpen érdekes kutatási irányt és továbblépést jelentene a konkrét fogyasztási preferenciák (pl. mozi, színház, könyvvásárlás, múzeumlátogatás, televíziós csatornaválasztás) felkutatása. E tekintetben is érdemes lenne nyomon követni a jelen és jövőbeli státuszérzékelés hatását, annak életvitelre, fogyasztási aktivitásra tett befolyásoló erejét.

Az eredményekre visszatérve az elemzések konklúziójaként elmondható, hogy az anyagi helyzet és a jövőbeli kilátások együttesével kialakítható státuszérzékelés hatással van a szabadidős tevékenységekre, valamint a korosztály társadalmi helyzetének megítélésére is. Az *elégedettek* pozitív világképéről és választási szabadságáról árulkodik megelégedettségük, szabadidős tevékenységet érintő preferenciájuk. Az *optimisták* részben osztoznak az elégedettek válaszaival, hiszen elégedettek, nem tartanak a jövőtől, a fiatalokat érintő egzisztenciális veszélyt is kevésbé vélik dominánsnak. Ugyanakkor a szorongók válaszait is tükrözik, szubjektív csoport-

hovatartozás és szabadidő tekintetében jelentős hasonlóságokat találunk, ennek vélhetően elsősorban a „középosztályi” státus ad közös alapot. A *szorongók* azonban markánsabban érzékelik a kilátástalan, bizonytalan léthelyzetet. Ezzel párhuzamosan közöttük elég magas a szabadidejében passzív fiatalok aránya, de nemcsak egyéni szinten, makroszinten is tetten érhető ez az állapot, hiszen az ifjúsági problémák tekintetében elsők között említik az egzisztenciális gondokat. A *rituálisok* táborában részben megragadható a nehézkes életkörülmény is, így a problémahierarchia során náluk is előtérbe került a létbizonytalanság. Míg szabadidő tekintetében a barátokkal csellengés, lófrálás, semmittevés domináns, addig elégedettség szempontjából a többi csoporthoz képest ők a leginkább elégedetlenek.

Az elvégzett számítások nyomán tehát megállapítható, hogy az egyes attitűdtípusokhoz sajátos cselekvési utak, motivációk köthetőek. Tapasztalhatunk együttjárást az azonos jelenlegi státuszpozíciók okán is, mellyel párhuzamosan az eltérő léthelyzetek és kilátások befolyása is megragadható a választások, szokások különböző útjaiban.

4. EGY IFJÚSÁGI CSOPORT LEÍRÁSA – AVAGY MI KÖTHET ÖSSZE FIATALOKAT?

Eddig a társadalmak csoportalkotási elméleteit, makroszintű megközelítéseit tettem elemzés tárgyává, a következőkben azonban mikro szinten fogok vizsgálni. Egészen pontosan fogalmazva a fogyasztói társadalom szimbolikus tereit, a bevásárlóközpontok világát, a szabadidejük egy részét rendszeresen ott töltő fiatalok, kamaszok e világhoz való alkalmazkodását, sajátos közösségeit fogom bemutatni. Ezzel párhuzamosan a kvantitatív elemzésről most a kvalitatív témafeldolgozásra térek át, melyben lehetőségem lesz az eddigi adatok mellett további strukturáló, csoportképző aspektusok feltárására. Az egzakt adatfeldolgozás mellett szerettem volna terepen is szemügyre venni a fiatalok kikapcsolódási szokásait, mégpedig egy konkrét közösségi térben, egy plázában. Elsőként a bevásárlóközpontokkal mint rekreációs terekkel foglalkozó irodalmak téziseit, megállapításait összegzem röviden, majd a konkrét terepmunkám során gyűjtött információkat ismertetem.

4.1. A bevásárlóközpontok és az azokat gyakran felkereső fiatalok bemutatása

Miként azt a poszt-modern, fogyasztói társadalom leírásával foglalkozó szakirodalmi áttekintés során, így a bevásárlóközpontok világának leírásakor sem hagyhatjuk figyelmen kívül a kapott ingerek hatásait. A fogyasztásnak hódolókkal, azaz a potenciális látogatókkal egyetemben a fogyasztást nélkülözők vagy nélkülözni kényszerülők egyaránt a bevásárlóközpontok hatása alá kerülnek. Hiszen „a modern plázában minden arra szolgál, hogy a fogyasztói igények nyerjenek kielégülést és kapjanak ingereket arra, hogy vásárlási, fogyasztói akcióba menjenek át, vagy legalábbis befészkeljék magukat a fantáziába, és vágyakat generáljanak” (Buda 2009: 14). Így a fiatalok, közülük is konkrétan a szabadidejükben szűkös anyagi és választási lehetőségekkel rendelkező fiatalok csoportjai társas interakcióik színteréül a plázákat választva sem mentesülhetnek ez alól. „Felzárkózni nem tudók pedig sokan vannak, legalább az ifjúság bizonyos szakaszában gyakori a fájdalmas magányosság, a kapcsolati nehézség, a kisebbségi érzés, az önértékelési krízis, a teljesítményzavar és a következményes megghiúsulás” (Buda 2009: 17).

Azt, hogy a bevásárlóközpontok az azokat rendszeresen használó fiatalok életében fontos és sajátos szerepet töltenek be, több kutatás is alátámasztja. *Dúll Andrea* és munkatársainak (2009) saját kvantitatív és kvalitatív adatfelvételei is arról árulkodnak, hogy a folyamatos, hosszabb idejű plázahasználat beépül a mindennapokba. Az emberek társas, közösségi szükségletek színhelyéül választják ezeket a létesítményeket, ahol a vásárlás már pusztán eszköz marad ahhoz, hogy megélhető legyen a közösségben töltött, interaktív idő (Uzzell 1995). Egyre több esetben tapasztalhatjuk, hogy átveszik más, közösségi élet élénkítésére született (művelődési, kulturális) intézmények funkcióit, pusztán az atmoszféra preferáltabb helyfogyasztást idéz elő ezeken a helyeken.

Mindezzel párhuzamosan megfigyelhető, hogy a plázák falain belülre kerülnek olyan tevékenységek, melyek eredetileg nem képezték a tervezők elképzeléseinek részét (Dúll et al. 2006). Ez annak köszönhető, hogy a bevásárlóközpontokról alkotott mentális reprezentáció – azaz a tér használóinak fejében élő kép – nem mindig egyezik meg a tervezett funkciókkal. Egyes területek olyan tevékenységekkel kapcsolódnak össze, melyek a plázavilágon kívülről érkeztek be. Példaként említhető a droghasználat bekerülése, *Dúll Andrea* és munkatársai (2006) kutatásaik során találtak összefüggést a plázalátogatás és a drogfogyasztás gyakorisága között.

Éppen ezért fontos a prevenció szempontjából, hogy a kezelésre ott kerüljön sor, „ahol a probléma jelentkezik, ahol a probléma hordozója otthon érzi magát” (Dúll et al. 2009: 61).

A fiatalok saját problémáik feldolgozásakor gyakorta keresnek fel nyilvános tereket. A lelki nehézségek megküzdésében fontos szerepe van az adott térnek, a környezet sajátosságainak. *Jon C. Malinowski és Christopher A. Thurber* (1996) táborozó gyerekekkel végeztek vizsgálatot, melyből kiderült, a problémakezelésben releváns az adott érzelmi állapotra ható, az azt gyengítő vagy erősítő környezet. Rosszkedv vagy düh enyhítéséhez nem feltétlenül a magányosság a preferált mód, gyakori, hogy a nyüzsgő társas környezet került előtérbe. A bevásárlóközpontok gombamódú szaporodásával, a társas és valós (azaz személyes) érintkezési lehetőségek korlátozódásával óhatatlanul együtt jár, hogy egyre több fiatal keresi fel a plázák tereit. Ahol aztán impulzív, színes, ingergazdag, szórakoztató és a külvilág veszélyeitől oltalmazó, miközben a felnőtt vigyázó tekintetek ösztüzből kikerülő helyszínekkel találkozhatnak (Dúll et al. 2009). A fiatalok, kamaszok esetében különösen fontos szerepet játszik az ún. „kedvenc helyek” megtalálása, ahol saját igényeiket kielégíthetik, akár saját magányukban lehetnek, miközben nem kell óvakodniuk az utcán rájuk leselkedő veszélyektől (forgalom, időjárás stb.).

Hazánkban *Paksi Borbála, Arnold Petra és Demetrovics Zsolt* (Paksi et al. 2009) végeztek másodelemzést két 2003-ban készült kutatás eredményein, melynek révén betekintést adnak a magyar plázalátogatók egészségmagatartásának, valamint használati szokásainak jellemzőibe. Ha lehetséges meghatározni egy ún. prototípust a válaszadók között, akkor a bevásárlóközpontokban sok időt töltő fiatalok közül a leggyakrabban kilátástalan jövőképpel bíróakkal, önértékelési problémákkal és családi konfliktusokkal küzdőkkel, drog- és alkoholfogyasztókkal, valamint normaszegő magatartást tanúsítókkal találkozhatunk. Ebből nyilvánvalóan az is kitűnik, hogy az otthoni körülmények, a családi háttér jelentős befolyással bír az ilyen típusú csoportokba való bekerülés esetén, ahogyan az a devianciákhoz köthető szubkultúrák esetében is tetten érhető. Ennek apropóján *Alternatíva Program* néven indult el egy kezdeményezés 2005-ben, mely hazai viszonylatban úttörőnek számított (Kun et al. 2009). Célja a fiatalok prevenciójának elősegítése volt, melynek eszközeül a lokalizált – a problémákat helyben kezelő – segítségnyújtást választották.¹⁸

¹⁸ Az irodákról, működésükről, valamint a tapasztalatokról bővebben lásd: *Kun et al. (2009)*.

4.2. Mikro szintű vizsgálat – Egy ifjúsági csoport motivációinak, szükségleteinek leírása

Ebben a fejezetben röviden bemutatom a *WestEnd City Center*-béli¹⁹ megfigyelésem alkalmával vizsgált csoport szokásait, jellemzőit, kiegészítve a beszélgetéseim során gyűjtött információkkal.²⁰ A konkrét csoport megismeréssel az volt a célom, hogy képet kapjak egy bevásárlóközpontokat rendszeresen felkereső fiatalokból álló csoport tagjainak motivációjáról. Továbbá azok közös vagy éppen eltérő látásmódjáról, a csoport szokásairól, dinamikájáról, és mindarról, hogyan érzik magukat a plázák ingergazdag környezetében, a vásárlás lázában égő emberek gyűrűjében. A következőkben röviden ismertetem az interjúk tapasztalatait.²¹

A megismert társaságról összességében állítható, hogy hasonló háttérből érkező, többségében passzív rekreációt választó, ugyanakkor biztonságot kereső, társaságot igénylő fiatalokat foglal magába. Ugyan a külsőségeket illetően nem tekinthetők konkrét szubkulturális jegyekkel bíró csoportnak (Szapu 2002), markáns, szembeötlő jellemzői nincsenek. Így e szempont alapján nem nevezhetőek látványos szubkulturáknak, ahogyan azt a szubkulturákkal foglalkozó irodalmak *birminghami irányzata* kritériumként kezeli e csoportosulási formák definiálásában (Kacsuk 2005). Emellett elmondható, hogy az *Albert K. Cohen* (1969) által meghatározott, klasszikus szubkultúra-terminus jegyeit magukon hordozzák. Bátran állítható, hogy a fiatalokat összekötő kapocs anyagi, szociális helyzetük, mely közös vonatkoztatási hálózatként működve ad értelmezési keretet és látószöveget számukra. A *chicagói iskola* irányzata összességében is alapvetően ezt a megközelítést alkalmazza, a társadalmi viszonyok hatását hangsúlyozza. De ennek erős hangsúlyát adja többek között *Robert K. Merton* (2000), *Gerhard Schulze* (2000), továbbá *Rácz József* (1998a) vagy *Demetrovics Zsolt és munkatársai* (2009) is.

Ha mélyebb, pontosabb elemzésekbe kezdünk, a cselekvések, motivációk szintjét vesszük alapul, megállapíthatjuk, hogy *mertoni* értelemben azonban nem nevezhetjük lázadó típusúnak e csoportosulás tagjait. Hiszen nem céljuk a konvenciók teljes megvetése, csupán helyzetük felmérése jár együtt azzal, hogy szükségleteiket ehhez igazítva fogalmazzák meg (vö. Merton

¹⁹ A plázavilág megismeréséhez, interjúalanyaim kiválasztásához elengedhetetlennek éreztem, hogy több bevásárlóközpontot is megtekintsek. Főként azért, hogy a látogatók, a funkciók, a forgalom szempontjából eltéréseket és azonosságokat tapasztalva kiválaszthassam a vizsgálni kívánt közösségeket megfelelően reprezentáló csoportot. A terepbejárások alkalmával három budapesti helyszínt tekintettem meg, a bejárások tapasztalatait a *Függelék Terepmunka* alfejezete tartalmazza.

²⁰ Az interjúk és a terepen való megfigyelések kivitelezéséhez, valamint az eredmények feldolgozásához a metodológiai mankókat és támpontokat az alábbi írások adták: *Bodor* (2013); *Holstein–Gurbrium* (2013); *Rácz* (1998a); *Whyte* (1969).

²¹ Az interjúk idézetekkel tűzdelt részletesebb bemutatása a *Függelékben* található (*A terepmunka eredményei*).

2000). Inkább rituális motivációjú fiatalokról van szó, hiszen a fogyasztást önmagában nem ítélik el, sem a bevásárlóközpontok nyújtotta világot. Mindössze a kizárólag presztízsfogyasztási céllal ott megjelenő látogatókat igyekeznek önmagukhoz képest távolítani, stigmatizálni. Ekképpen tehát kijelenthetjük, hogy a *Herbert Marcuse* (1990) által felvázolt egyéniségvesztés sem jellemző ezekre a fiatalokra. Tudatában vannak a plázák fogyasztásorientált, -gerjesztő környezetének, hiszen benntartózkodva, mégis kívül lépve ezen nem érzékelik nyomásként ezeket az ingereket.

Az eddigiek alapján azonban az is szembeötlő eleme e közösségnek, hogy miközben távolságot tart a pláza *élménypiacának* (Schulze 2000) további, eltérő motiváltságú szereplőivel – ezzel hangoztatva egyediségét –, egyúttal ennek relációjában is meghatározza önmagát. Ahogyan azt *Simmel* (1973) a divat kapcsán is kifejti, annak nem követése, elutasítása is a divat része. Tehát miként az elhatárolódás, úgy a közösségiség is része ennek az önmeghatározásnak.

A *becki individualizálódási* folyamat nyomai már sokkal kevésbé érhetőek tetten ezen a közösségen (Beck 1997). Saját sorsuk kezükbe vétele még koruk okán is gyerekcipőben jár. A jövőjük bizonytalansága, perspektíváik hiánya nem a szabad választás lehetőségét vetítik előre, inkább a kiszámíthatatlanság, valamint a boldogulással szembeni szkepticizmus jellemzi őket. Ennek magyarázata, lelki gyökere a családban megtapasztalt körülményekben lelhető fel. *Rácz József* (1998a) saját szubkultúrákkal foglalkozó tanulmányaiban hívja fel a figyelmet a perspektívák fontosságára, melyek mind a szubkulturális közegbe való bekerülés, mind az azokból való kikerülés eseményében jelentős súllyal bírnak. Hiszen a közös sors, a közös tapasztalás, – jelen esetben – a közös perspektívatlanság szintén kohéziót eredményez a fiatalok között, mely vélhetően a csoport gyengülése, felbomlása után sem kecsegtet jelentős változással.

A családi légkör, pontosabban az abból való menekülés szintén *élményközösséget* (Schulze 2000) teremt a fiatalok között azzal, hogy a bevásárlóközpontban ugyan cél nélkül töltik az időt, mégis ez számukra biztatóbb az otthoni semmittevésnél. Az ember társas lény volta hívja életre azt az igényt is, hogy a lakhelyén elszigeteltséget érző fiatal vonzónak találja a plázák zsúfolt folyosóit, annak vibráló közegét (Demetrovics et al. 2009). Ugyan más-más aktuális szociális helyzettel bírnak a tagok, mégis az ez irányú ingerek igénye közös, azok lefordítása pedig szintén közös élményértelmezést jelent. A *schulzei élménykeresés*, benyomásszerzés kiválóan tetten érhető a fiatalok elbeszéléseiből, hiszen nem a konkrét hasznos időtöltés vált

igényükké és megszokássá, sokkal inkább a biztonságot, közösséget, közös értékeket adó csoportbeli lét, plázabeli tér teremtette élmények (Schulze 2000).

Ahogyan arról már több szakirodalom nyomán szó esett a társadalmi helyzet hatással van a devianciák felé sodródás sebességére. Miként az a beszélgetések során kiderült a dohányzás, füvezés mint deviáns magatartás rendszeresen része a csoport életének, annak dinamizálásában, erősítésében fontos szerepet játszik. *Demetrovics Zsolt és Rácz József* (2008) használták a „szcéna” kifejezést drogkutásaik alkalmával, melyben a szubkultúrákon belüli alszubbkultúrák, különböző irányzatok megjelölésére szolgál a terminus. A fogalom szocio-kulturális jegyek közös voltában ragadja meg egyes csoportosulások egyediségét, másoktól való különbözőségét. A szerzők által vizsgált parti szubkultúra leginkább a zenei irányzatok mentén különíthető el. Ezzel szemben az általam elemzett csoport a plázában rendszeresen időző fiatalok szubkultúrájának egy olyan szeletét, *szcénáját* adja, melyben az interakciókat a társadalmi státus hasonló alakulása és a szükségletek hasonló szintje, a társas élménykeresés dinamizálja.

A vizsgált társaság esetében az érezhető tehát, hogy maga a csoport egy kettős szerepet lát el. Egyrészt töltekezést és védőhálót jelent a tagok számára, hiszen az elutasított, magányos otthoni időtöltést helyettesítve társas, interaktív és élményorientált légkört teremt. Másrészt azonban a devianciákkal szembeni nyitottság (például a dohányzás, drogfogyasztás) aggasztó jeleként is lokalizálható. A csoporttagság valamint a problémakezelések helyes értelmezéséhez elengedhetetlen lenne a „segítő kéz” – legyen az szakmai tudás, empatikus készség vagy szülői odaadás.

5. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS TOVÁBBI KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK

A dolgozattal céлом volt az ifjúság léthelyzetének, perspektíváinak és szabadidős preferenciáink összevetése. Ehhez eszközül használtam a hazai négyévenkénti ifjúságkutatás adatait, valamint saját terepmunkám eredményeit, miközben igyekeztem e témában relevánsnak vélt elméleti aspektusok minél szélesebb körét tárgyalni.

A fogyasztói társadalmak és a fogyasztásorientált életvitel tükrében vizsgáltam meg a mai fiatalok tevékenységeinek és lehetőségeinek differenciáltságát. Rávilágítottam a fiatalok egy jelentős hányadát (körülbelül egyötödét) kitevő, passzív, otthonülő vagy utcán „csellengő”

csoportjára, akik szabadidejüket strukturálatlanul, ugyan többnyire barátaik körében töltik. Nyilvánvalóvá vált, hogy az anyagi státus és a mobilitási lehetőségek teremtette kilátások nagyban befolyásolják a fiatalok életvitelét. A nehezebb anyagi körülmények között élő fiatalok között magasabb a „kallódóak” aránya, míg a kulturálisan is termékeny időtöltés inkább a pozitív léthelyzetű fiatalokat jellemzi.

Látható azt is, hogy a fiatalok többsége (körülbelül kétharmaduk) életét egy *rituális* terminussal jellemezhető, lehetőségeihez, kilátásaihoz maximálisan alkalmazkodó szemlélet mentén szervezi. Az ő mindennapjaiknak gyakori jelensége az anyagi helyzet miatti szűkösség, beosztásra kényszerülés, lemondás, mely állapotok, folyamatok évek óta jellemzik a vizsgált korcsoport e részének életét. Ennek hatásai, megtapasztalásai pedig életmódjukban is megragadhatóak. Vannak a megalkotott tipológia egyes csoportjaira specifikusan jellemző attribútumok, mások kevésbé bizonyulnak markáns különbségek hordozóinak. Mégis összességében elmondhatjuk, hogy e vizsgált kohorsz esetében a taglalt szakirodalmakban oly sokszor, különböző aspektusokból megközelített közösségi szervező erőnek része a társadalmi státus, miként a fogyasztás is. A lehetőségek korlátozta fogyasztás hasonló élménykereső és élménykódoló közösségeket szervez, ahogyan ezt a plázázó fiatalok csoportjával készített interjúkban is tetten érhetjük.

Az anyagi dimenzió és további tényezők együttes kezelése, valamint magyarázó erejének hatása arra utal, hogy a további, komplexebb, cizelláltabb vizsgálatok segíthetik a fiatalok fogyasztási mintázatainak alaposabb leírását. Az, hogy a magyar serdülők, fiatal felnőttek életében a szabadidő többnyire az otthon végezhető tevékenységeket takarja, alaposabb megismerésre ösztönöz. Az általam végzett számításokban nem tértem ki a kikapcsolódási helyek és tevékenységek együttes elemzésére. Ám úgy vélem, ez segíthet rávilágítani arra, hogy a fiatalok az információs társadalom és mediatizált világ részeként miként hasznosítják felszabaduló idejüket, energiáikat. Mit takar az otthoni időtöltés? Mi a gátja a szabadidő aktívabb eltöltésének? Milyen rekreációs formák köthetőek az egyes mobilitási utakat önmaguknak vélelmező fiatalok csoportjaihoz? Megragadhatóak-e markáns különbségek a tömeg- és magaskultúra-fogyasztás tekintetében? Mindezek tükrében pedig elengedhetetlen azt is vizsgálat tárgyává tenni, hogy a különböző utakat bejáró fiatalok a serdülőkor, felnőtté válás fontos folyamatában mely lépésekben különböznek? Érzékelhető-e az eltérő fogyasztási minták (pl.

tömegmédiák alacsony színvonalú műsoraiban szereplő kortársak mintaként való értelmezése) hatása a személyiségfejlődésben, a „helykeresésben”?

A pláza szubkultúra adott szcénáját vizsgálva megismerhettük a fiatalok egy olyan típusának tagjait, akik saját körülményeik, szociális helyzetük, családi problémáik, szüleik gondozó magatartásának hiánya elől a nyilvánosság tereibe menekülnek. Látnunk kell tehát, hogy saját szükségleteik, igényeik, vágyaik egy részét a fiatalok közösségek részeként kívánják megélni. Közösség részeként a baráti társaságukkal, valamint a társadalom részeként is, a plázák alkotta belső városok közegében. A bevásárlóközpontokkal szemben támasztott ilyen irányú igények nem kerülhetnek háttérbe, hiszen a plázalátogató fiatalok csak egy részét teszik ki a szabadidőben, iskola után, iskolaidőben „tengődő”, „lófráló”, kilátástalansággal vagy más problémákkal küzdő serdülőknek, fiataloknak.

Bátran állítható, hogy azok, akik nem bevásárlóközpontokban, nem otthon végzik passzív időtöltésüket, nem feltétlenül lennének az utcán, tereken, ha megfelelő feltételekkel találkozna közösségi intézmények vagy éppen plázák falai között. Az *Alternatíva Program* éppen ezt a réteget kívánta megszólítani azzal, hogy helybe ment, elérni azokat, akik már bent vannak és becsábítani azokat, akik még kint (Kun et al. 2009). Ennek a nézőpontnak döntő jelentősége van. Ahogyan azt több ízben taglaltam már, a szülői háttér hiánya, a bizonytalanság vagy a problémakezelés nehézsége könnyen devianciák felé sodorhat bármilyen fiataalt. Így tehát az elérés, a szolgáltatások hozzáférhetővé tétele jelentős előrelépés lehetne az ifjúságsegítésben. Nem beszélve arról, ha ehhez olyan technikák, metodológia tudna kapcsolódni, melyben fontos szempont a közösséghez tartozás, így a társas megélés válna annak alappillérrévé.

Mindezeket túl nélkülözhetetlen a megfelelő szemléletmód megválasztása is. Az ifjúság- és társadalompolitikának a fiatalokkal mint erőforrással kell számolniuk (Nagy 2007). Nem elég a problémák összegzése, azok okát is szükséges kikutatni, miközben kezelésük során a fiatalok aktív részvételét is szorgalmazniuk kell. Ez a mentalitásbeli elvárás nem csupán az állami szektor, de a civil szereplők számára is kritériumnak számít. Csak így lehetséges, hogy az ifjúsági kérdések hosszútávon kezelhetőek legyenek és a fiatalok bizalommal, egyúttal aktív – igénybevevő vagy segítő – résztvevőként forduljanak az ilyen irányú szolgáltatások, intézmények felé.

IRODALOMJEGYZÉK

- Andorka** Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Beck**, Ulrich (1997): Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások keletkezése. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum, 1997. 418–468. p.
- Becker**, Howard S. (1974): *Outsiders: Studies in Sociology of Deviance*. New York: The FREE Press.
- Berger** Viktor (2007): Konstruktivista és bourdieu-i megközelítések vonzásában: Gerhard Schulze cselekvés- és tudásszociológiai modellje. In: Némedi Dénes–Szabari Vera (szerk.): *Kötő-jelek 2006: az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve*. Budapest: ELTE TáTK Doktori Iskola. 31-52.p.
- Bodor** Péter (2013): Szavak, képek és a jelentés kutatása. In: Uő. (szerk.) (2013): *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest: L'Harmattan. 7-14.p.
- Bourdieu**, Pierre (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum. 156–177.p.
- Bourdieu**, Pierre (2010): Az ifjúság csak egy szó. *Educatio*, 3: 293-300.p.
- Buda** Béla (2009): Plázák és ifjúság. Valóság és virtuális világok. In: Demetrovics et al. (szerk.) (2009): *Pláza, ifjúság, életmód. Egészségilektani vizsgálatok a fiatalok körében*. Budapest: L'Harmattan. 13-18.p.
- Cohen**, K. Albert (1969): A szubkultúrák általános elmélete. In: Dr. Huszár Tibor–Sükösd Mihály (szerk.): *Ifjúságszociológia*. Budapest: KJK. 264-286.p.
- Csepeli** György (2006): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Demetrovics** Zsolt–Paksi Borbála–Dúll Andrea (szerk.) (2009): *Pláza, ifjúság, életmód. Egészségilektani vizsgálatok a fiatalok körében*. Budapest: L'Harmattan.
- Demetrovics** Zsolt–Rácz József (szerk.) (2008): *Partik, drogok, ártalomcsökkentés. Kvalitatív kutatások a partiscénában*. Budapest: L'Harmattan.
- Dúll** Andrea–Demetrovics Zsolt–Paksi Borbála–Felvinczi K.–Buda Béla (2006): A bevásárlóközpontok mint a csellengés helyei: a „hely-fogyasztás” kontextuális elemzése. In: Dúll Andrea–Szokolszky Á. (szerk.): *2006. Környezet – pszichológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 107-132.p.
- Dúll** Andrea–Paksi Borbála–Demetrovics Zsolt (2009): A helyfogyasztás színterei: a bevásárlóközpontok környezetpszichológiai elemzése. In: Demetrovics et al. (szerk.) (2009): *Pláza, ifjúság, életmód. Egészségilektani vizsgálatok a fiatalok körében*. Budapest: L'Harmattan. 19-72.p.
- Éber** Márk Áron (2008): Túl az élménytársadalmon? – avagy az élménytársadalom másfél évtizede. *Szociológiai Szemle*, 1: 78-105.p.
- Hodkinson**, Paul (2002): *Goth: Identity, Style and Subculture*. Oxford: Berg Publishing.
- Holstein**, James A.–**Gurbrum**, Jaber F. (2013): Az aktív interjúkészítés. In: Bodor Péter (szerk.) (2013): *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest: L'Harmattan. 117-138.p.
- Kacsuk** Zoltán (2005): Szubkultúrák, poszt-szubkultúrák, neo-törzsek. A (látványos) ifjúsági (szub)kultúrák brit kutatásának legújabb hulláma. *Replika*, 53: 91-110.p.
- Kun** Bernadette–Kovacsics Leila–Felvinczi Katalin–Fábián Róbert–Vadász Piroska–Erdélyi István–Sebestyén Edit–Buda Béla–Demetrovics Zsolt (2009): „Alternatíva”: múlt, jelen és jövő. Előzetes elképzelések és megvalósulás. In: Demetrovics et al. (szerk.) (2009): *Pláza, ifjúság, életmód. Egészségilektani vizsgálatok a fiatalok körében*. Budapest: L'Harmattan. 157-200.p.
- Malinowski**, Jon C.–**Thurber**, Christopher A. (1996): Developmental shifts in the place preferences of boys aged 8-16 years. *Journal of Environmental Psychology*, 16: 45-54.p.
- Marcuse**, Herbert (1990): *Az egydimenziós ember*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Marx**, Karl (1978): A tőke. *A politikai gazdaságtan bírálata. III.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Merton**, Robert K. (2000): Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. In: Felkai Gábor–Némedi Dénes–Somlai Péter (szerk.) (2000): *Szociológiai irányzatok II.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó. 62-90.p.
- Nagy** Ádám (szerk.) (2007): *Ifjúságsegítés. Probléma vagy lehetőség az ifjúság?* Budapest–Szeged: Belvedere Meridionale–Palócvilág Alapítvány–Új Mandátum.
- Paksi** Borbála–Arnold Petra–Demetrovics Zsolt (2009): Fiatalok plázalátogatási szokásai és egészségmagatartása: kvantitatív összehasonlító elemzések. In: Demetrovics et al. (szerk.) (2009): *Pláza, ifjúság, életmód. Egészségilektani vizsgálatok a fiatalok körében*. Budapest: L'Harmattan. 73-116.p.
- Rácz** József (1998a): *Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák*. Budapest: Scientia Humana.

- Rácz** József (1998b): Rockkoncertek szimbolikája. In: Rácz (1998a): *Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák*. Budapest: Scientia Humana. 41-50.p.
- Rácz** József (1998c): A '80-as évek ifjúsági szubkultúrái Magyarországon. In: Rácz (1998a): *Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák*. Budapest: Scientia Humana. 51-70.p.
- Rácz** József (1998d): Ifjúsági marginalizáció, ifjúsági szubkultúrák. In: Rácz (1998a): *Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák*. Budapest: Scientia Humana. 131-166.p.
- Riesman**, David (1996): *A magányos tömeg*. Budapest: Polgár Kiadó.
- Schulze**, Gerhard (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. (Részlet) *Szociológiai Figyelő*, 1-2: 135-157.p.
- Simmel**, Georg (1973): A divat. In: Uő. (1973): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Gondolat. 473-507.p.
- Szapu** Magda (2002): *A zúrkorszak gyermekei. Mai ifjúság csoportkultúrák*. Budapest: Századvég Kiadó.
- Thornton**, Sarah (1996): *Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital*. London: Wesleyan University Press, Published by University Press of New England.
- Tóth** Olga (2007): Fiatalok párkapcsolatai történelmi háttérrel. In: Somlai Péter–Bognár Virág–Tóth Olga–Kabai Imre (2007): *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Budapest: Napvilág Kiadó. 81-110.p.
- Uzzel**, D. L. (1995): The myth of the indoor city. *Journal of Environmental Psychology*, 15: 229-310.p.
- Weber**, Max (1987): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. I.* Budapest: KJK.
- Whyte**, William Foote (1969): Az utcásarki társadalom. In: Dr. Huszár Tibor–Sükösd Mihály (szerk.) (1969): *Ifjúságszociológia*. Budapest: KJK. 287-314.p.

FÜGGELÉK

Táblázatok

1. számú táblázat:

	CÉLOK	ESZKÖZÖK
KONFORMIZMUS	<i>Elfogadás</i>	<i>Elfogadás</i>
ÚJÍTÁS	<i>Elfogadás</i>	<i>Elutasítás</i>
RITUALIZMUS	<i>Elutasítás</i>	<i>Elfogadás</i>
VISSZAHÚZÓDÁS	<i>Elutasítás</i>	<i>Elutasítás</i>
LÁZADÁS	<i>Elutasítás</i> + <i>Új értékek</i>	<i>Elutasítás</i> + <i>Új értékek</i>

2. számú táblázat:

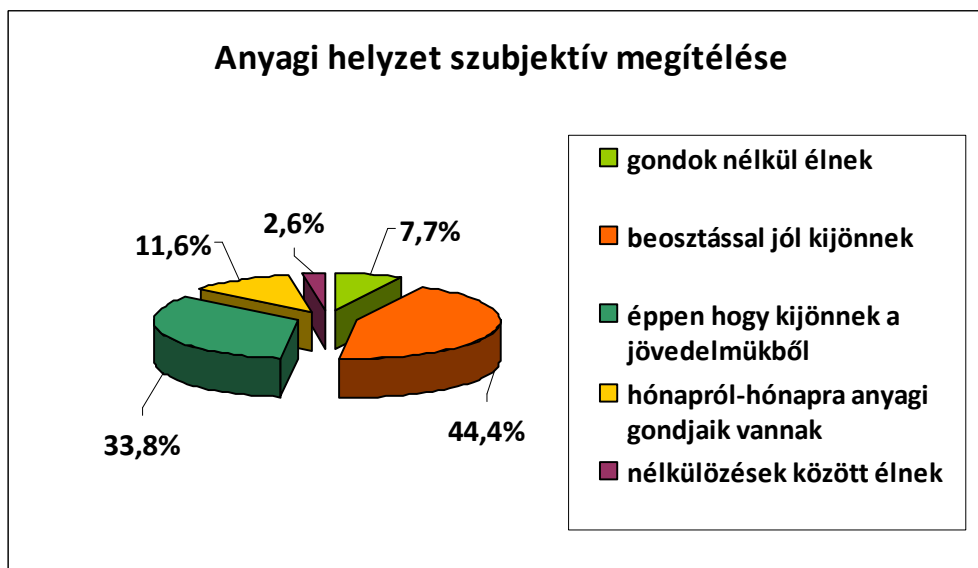
		JÖVŐ		
JELEN		Romlik	Nem változik	Javul
	Romlott	50,0%	25,8%	24,1%
	Nem változott	16,9%	53,4%	29,6%
	Javult	18,6%	29,5%	61,8%

3. számú táblázat:

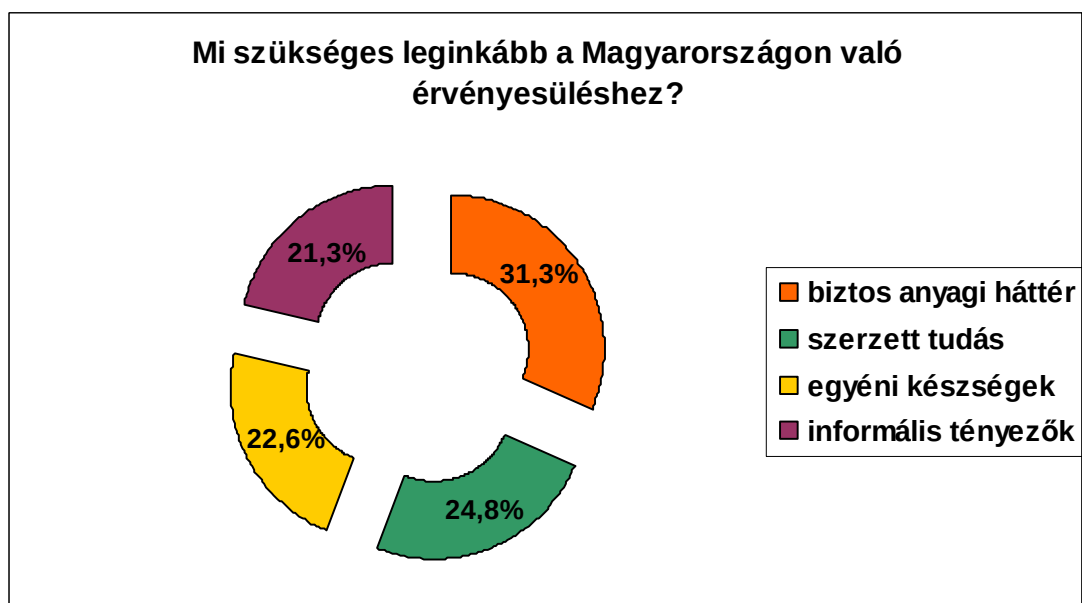
	ELÉGEDETTEK	SZORONGÓK	OPTIMISTÁK	RITUÁLISOK
1.	erkölcsi romlás, bűnözés	életmód	erkölcsi romlás, bűnözés	családi háttér
2.	alkohol, drogok	erkölcsi romlás, bűnözés	családi háttér	életmód
3.	családi háttér	alkohol, drogok	életmód	alkohol, drogok
4.	Életmód	céltalanság	alkohol, drogok	erkölcsi romlás, bűnözés
5.	Tudásszerzés	egzisztenciateremtés	egzisztenciateremtés	bizonytalanság

Ábrák

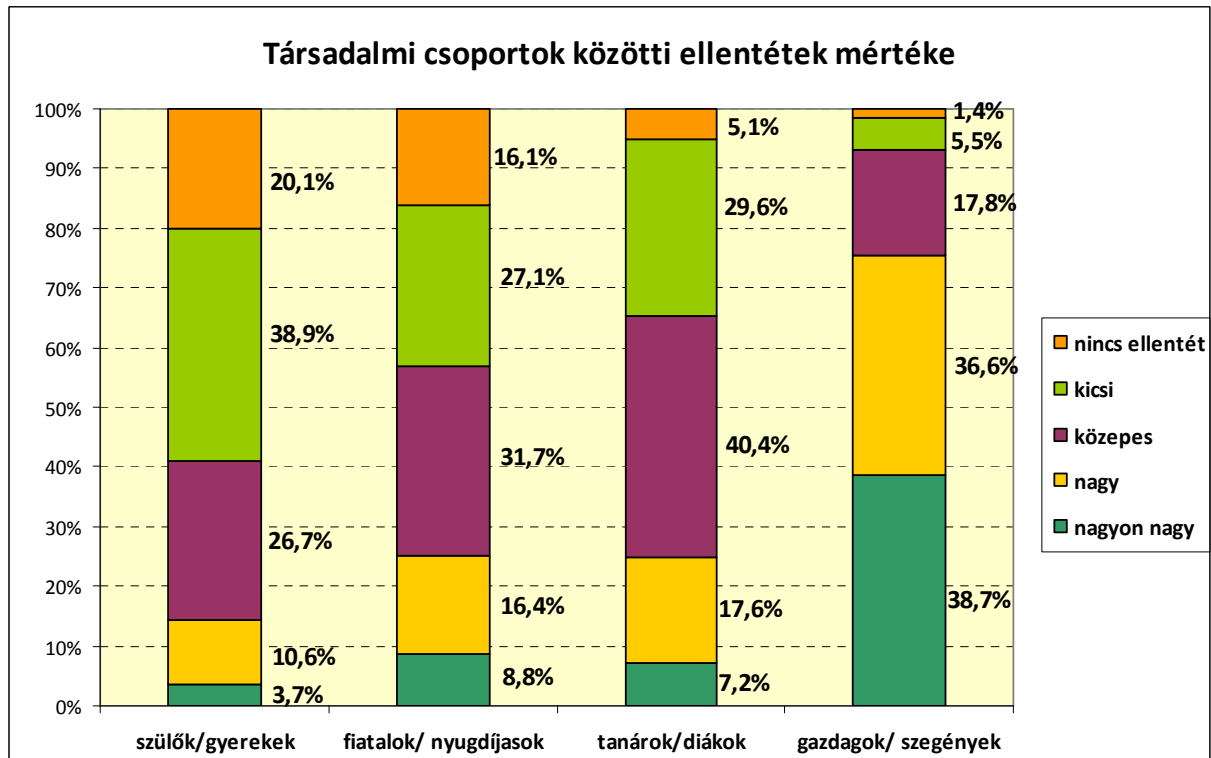
1. számú ábra:

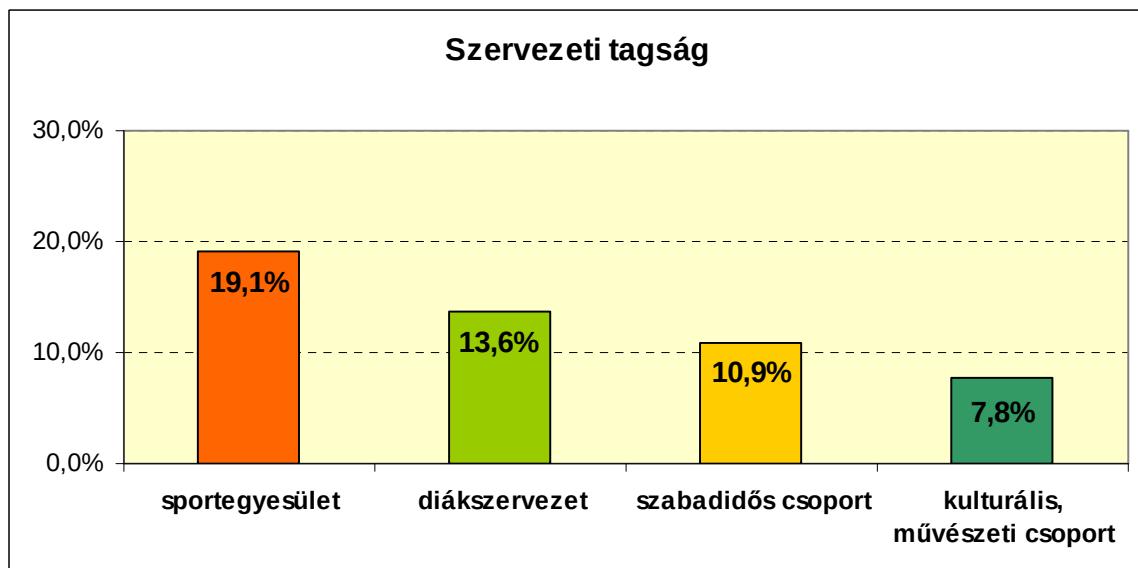
2. számú ábra:

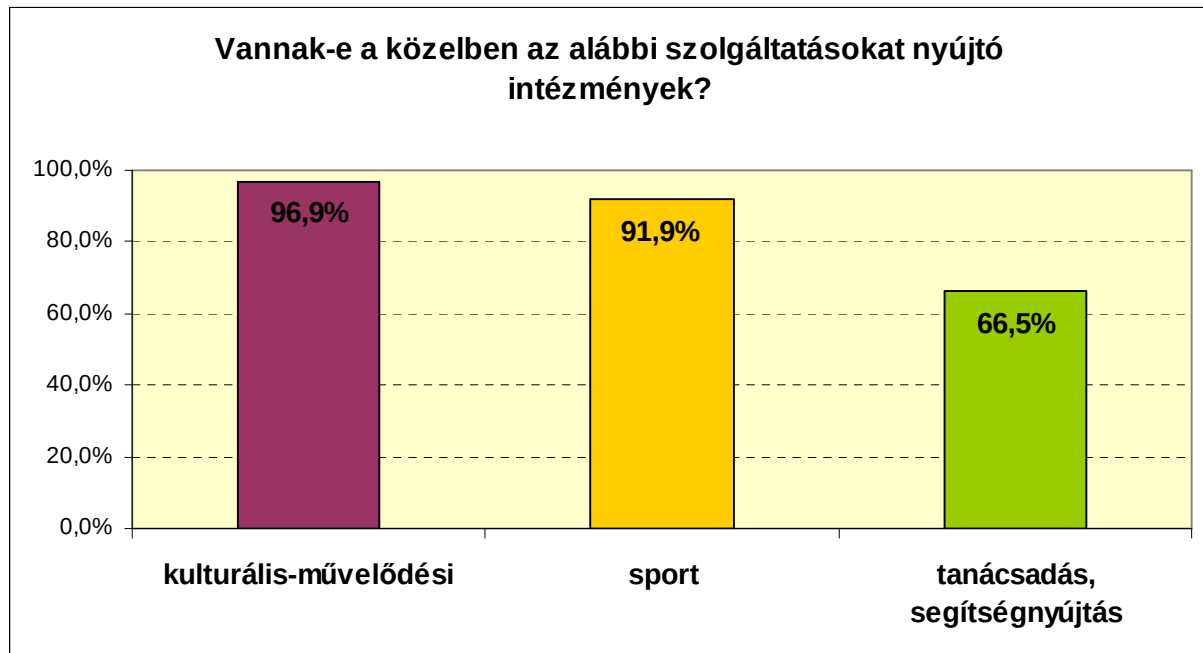
3. számú ábra:

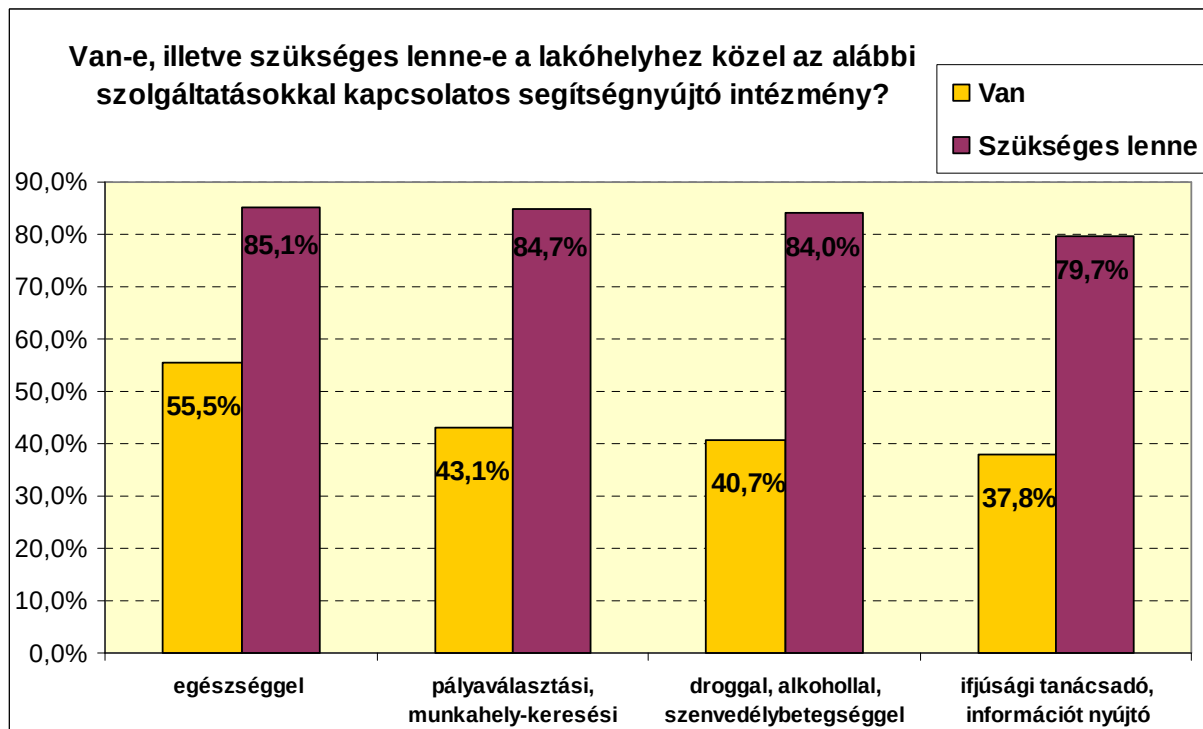
4. számú ábra:

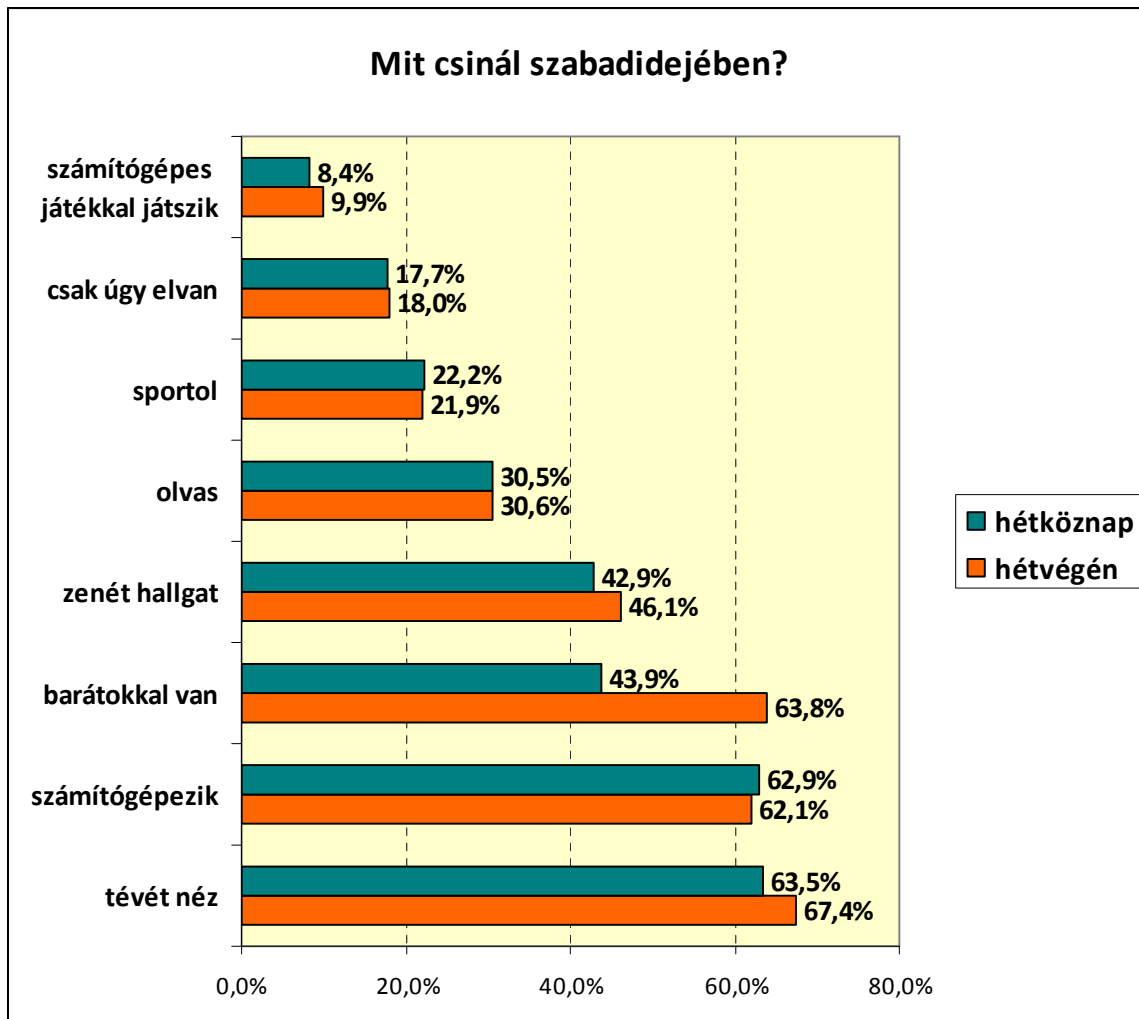
5. számú ábra:

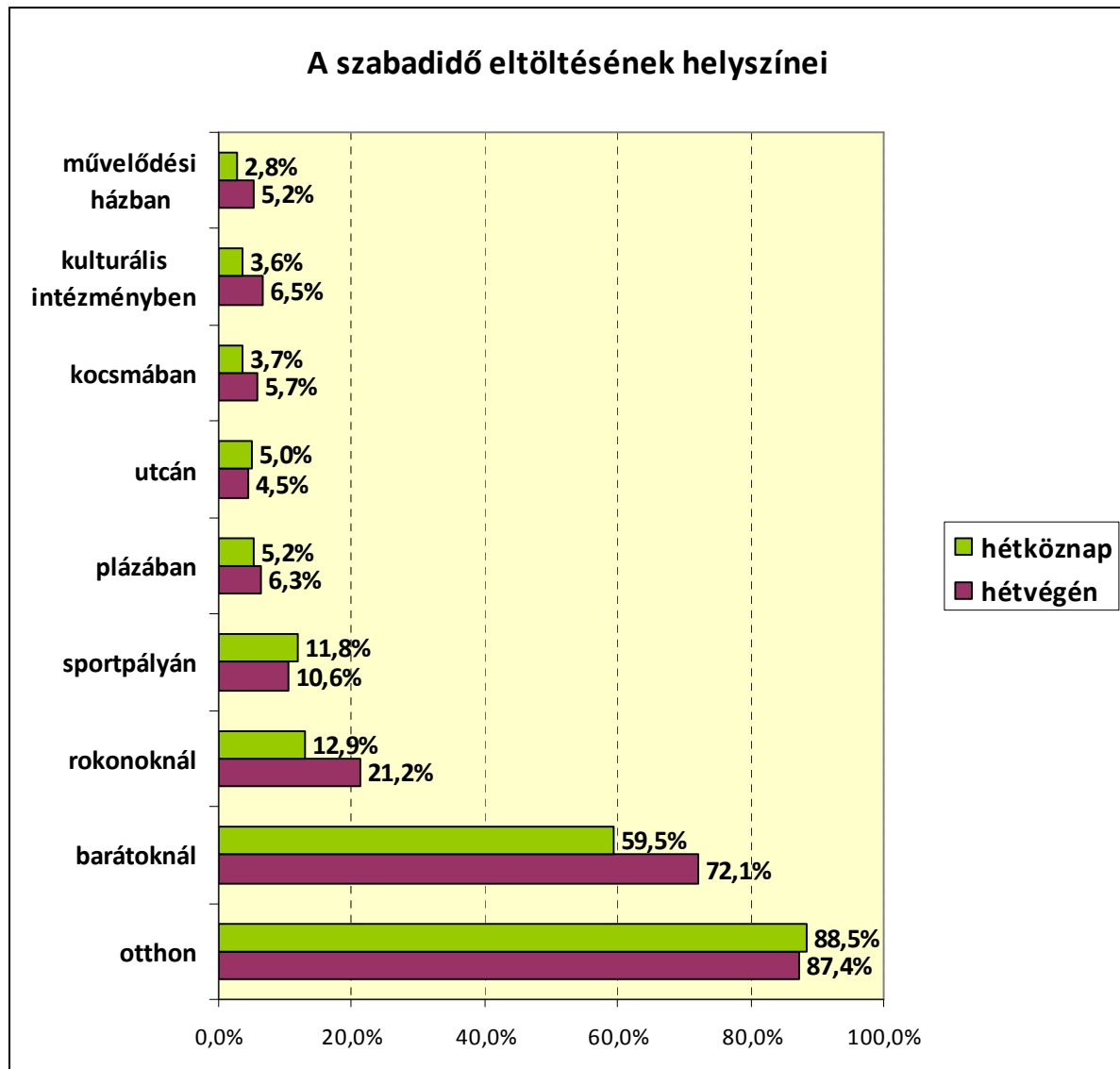
6. számú ábra:

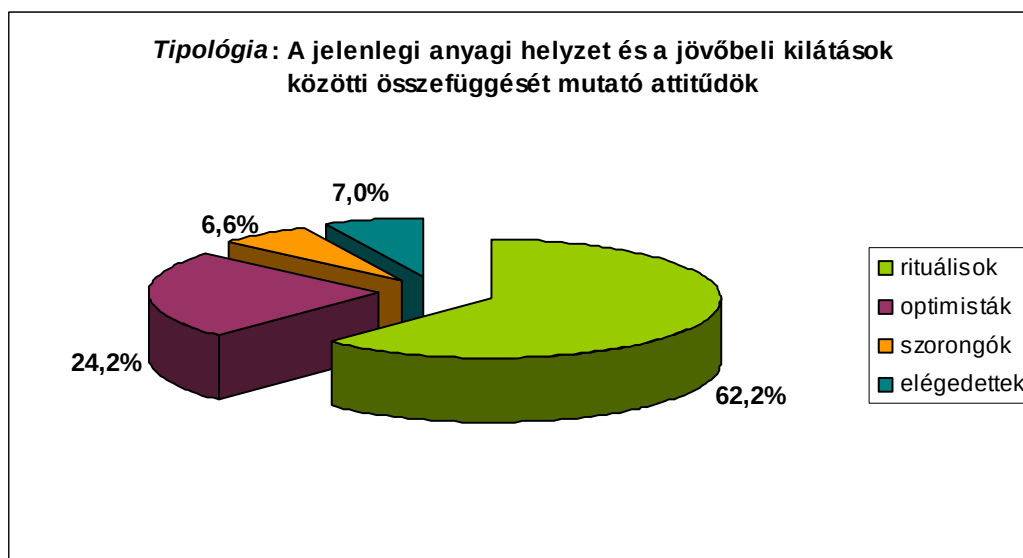
7. számú ábra:

8. számú ábra:

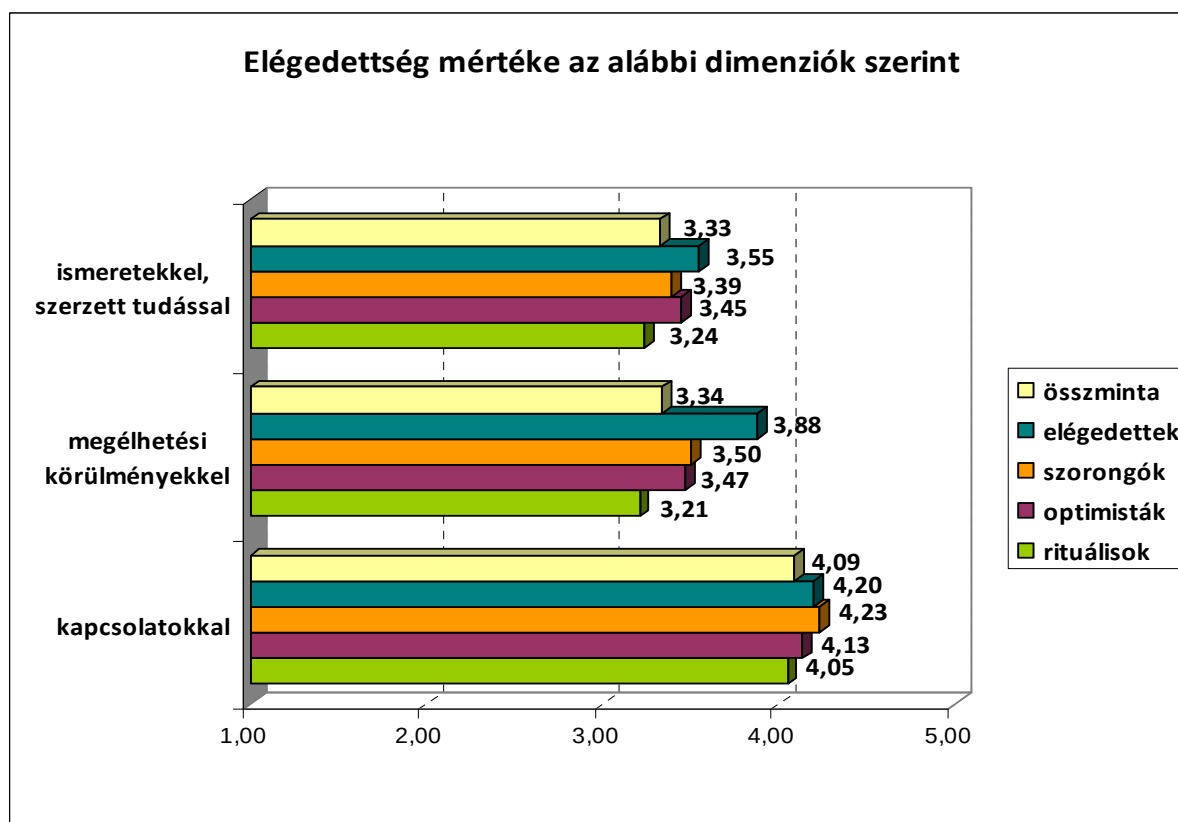

9. számú ábra:

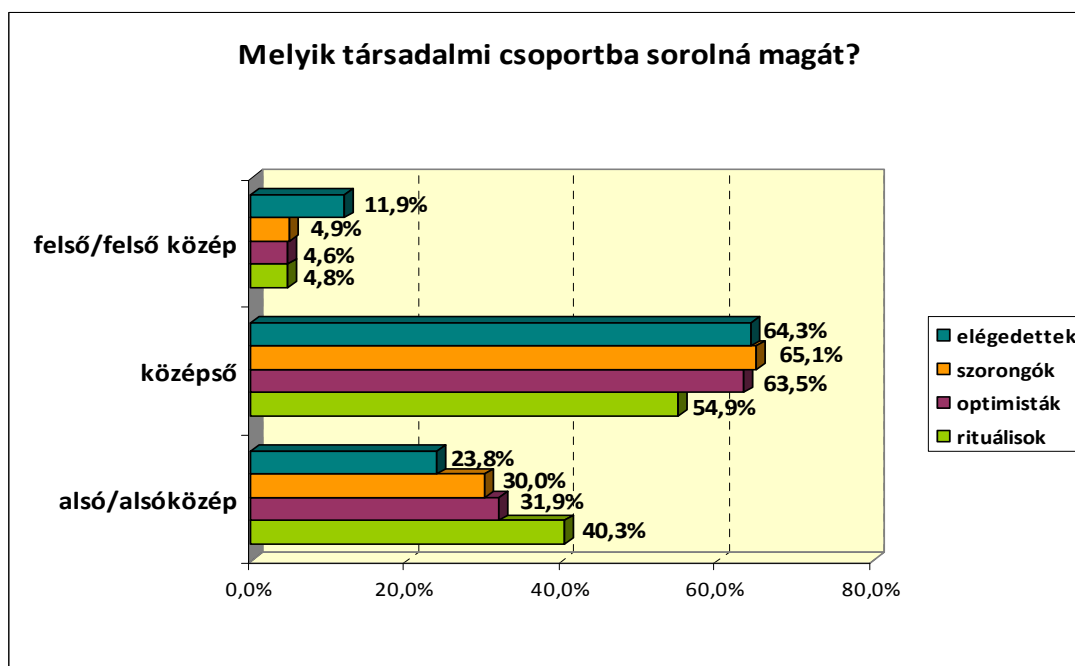

10. számú ábra:

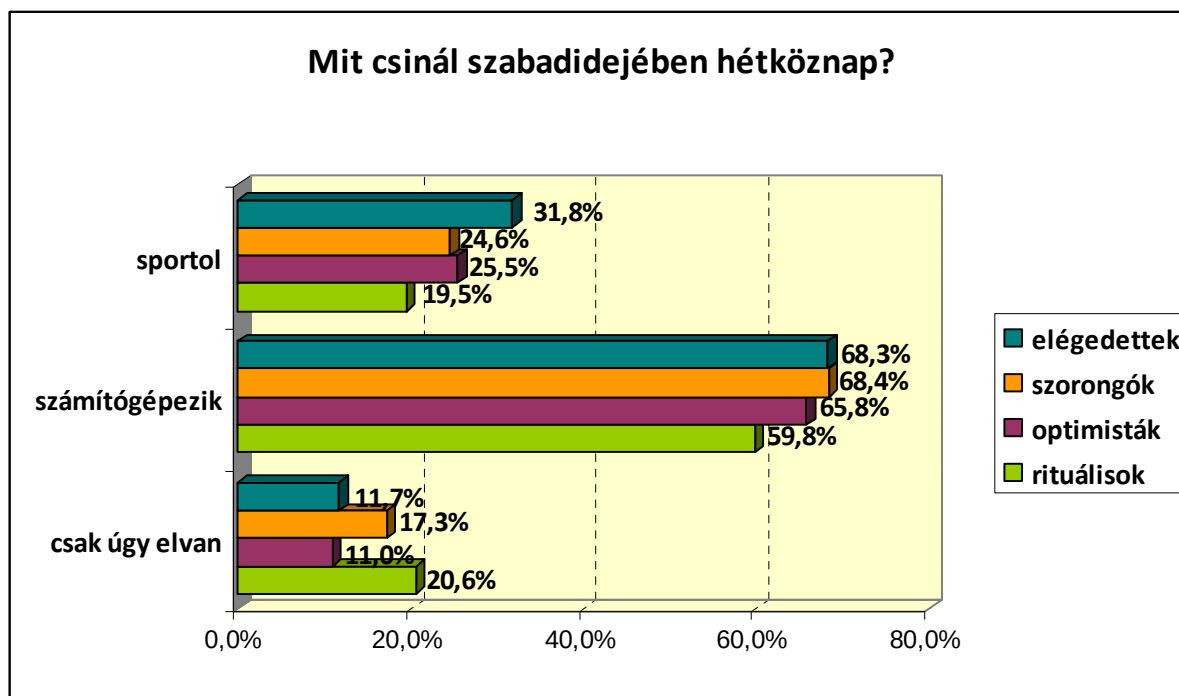
(1 = egyáltalán nem elégedett; 5 = teljesen elégedett)

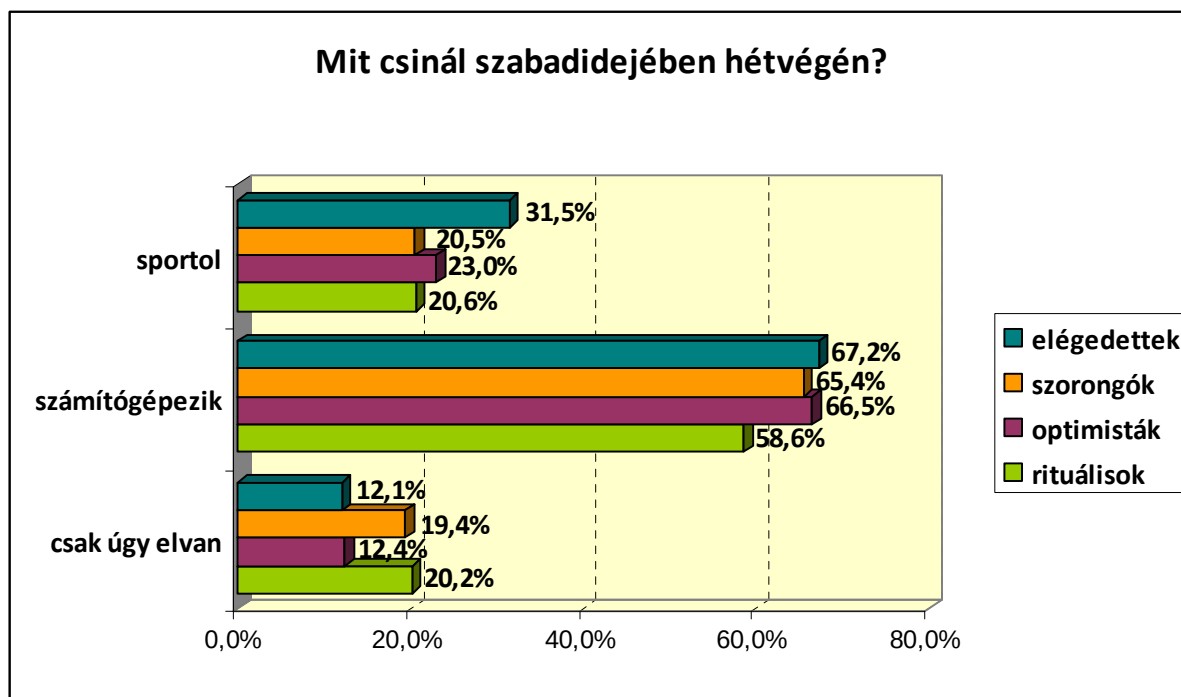
11. számú ábra:

12. számú ábra:

13. számú ábra:

Terepmunka

1. Mammut bevásárlóközpontok (Budapest)

A *Mammut* bevásárlóközpontok tekintetében az elsőként létesített épületről kevesebb szót fogok ejteni, köszönhetően funkcionális céljának, míg a terepmunka során bejárt másodikként életre hívott plázáról annál inkább. Az épületek egymás mellett, a 4-6-os villamos széna téri megállójánál találhatóak a II. kerületben, a Moszkva tér szomszédságában. A két *Mammut* között alapvető differencia, hogy az I. tervezésekor (1998-ban készült el) a környék igényeit és e tekintetbeli ellátatlanságát szerették volna orvosolni egy többféle üzletet magába foglaló, különböző szolgáltatások kínáló építménnyel. A szórakoztatást mint funkciót elvetették, így az épületre jellemző atmoszféra magán is viseli ezt a máig fennálló célt, hiszen a látogatók többsége a szomszédos Fény utcai piac vásárlója, korosztály tekintetében a középkorú, idősebb generációk keresik fel a *Mammut* I. épületét.

A II. (2001-ben adták át) alapjaiban és funkcióit tekintve sokkal jobban hasonlít a mai bevásárlóközpontok világára. A folyosók szélesek, könnyen belátható az épület, az egyes szintek. A fiatalok számára igen kedvelt pláza, már 2003-ban is megjegyzi *Demetrovics Zsolt* (et al. 2009) saját bejárása során, hogy szembetűnő a sok itt lézengő fiatal. Saját látogatásom alkalmával is szép számmal bukkantam fiatalok kisebb-nagyobb csoportjaira. Az étkező rész a plázák többségével ellentétben nem a legalsó szinten található és nem is centrális elhelyezkedésű. A mozgólépcsőn felérve a 2. emeleten találjuk az éttermek, kávézók többségét, ahol Budapest nagyobb plázáihoz képest kevesebb terrel és asztalokkal szembesülünk.

Az idelátogató fiatalok többsége inkább a folyosókon található padokon foglal helyet, vagy a mozi környékén gyülekezik, a tehetősebbek a bowling-pályánál vagy annak étkezőjében töltik idejüket. A vásárlókkal teli zsúfoltság nem jellemzi a plázát, a folyosókon sincs nagy tömeg. A forgalmasabb helynek az étkezdék környéke, valamint a lenti szupermarket területe számít.

2. Pólus Center (Budapest)

A *Pólus Center* Budapest legrégebbi bevásárlóközpontja, 1996-ban épült, kanadai és magyar befektetői háttérrel bír (*Demetrovics et al. 2009: 295-298*). Elhelyezkedését tekintve a XV. Kerületben található, lakóházakkal (többnyire panel) övezett környéken. Megközelíthetősége könnyűnek nevezhető, ám köszönhetően annak, hogy a peremkerületben építették a látogatók többségében a környéken lakók, vagy odalátogatók, akik egybekötik teendőiket a bevásárlással. A *Pólust* idén újították fel, külsőleg és belsőleg egyaránt, lecserélve a korábbi küllemében rideg, pádoglemezes, egyébként az Egyesült Államok bevásárlóközpontjaira jellemző arculatot.

A *Pólus* sajátossága, hogy a kivitelezők és építetők céljaként hatalmas területen kívántak eleget tenni a vásárlási és szórakoztatási igényeknek. A korábban western stílusú belsőtér és szerkezet (ez a plázanak csak egy részére volt érvényes) – ami jelenleg háttérbe szorult, csupán a köríves elrendezés és a barna szín emlékeztet az egykori miliőre –, a jégpálya köré rendezett étkezőudvar (találkozóhelynek számít a főbejárat mellett) az egyediséget hivatott képviselni. A megújult belső tér egy világos, átláthatóbb, ugyanakkor rengetegféle üzletet felsorakoztató, mozgalmas légkört teremt.

A *Pólus* látogatóit alapvető céltudatosság jellemzi, a heti vagy napi bevásárlást végzők dinamikusan közlekednek, a boltok vásárlói szintén határozottak, érezhető, hogy például a *WestEnd*del szemben itt nincs annyi kirakat-nézegető, a folyosókon fel-alá járkáló látogató. Ez elsősorban a pláza elhelyezkedésének tudható be, hiszen a környék lakóinak elsődleges fogyasztási térnek számít. A fiatalok közül nem találkozhatunk annyival mint egy inkább központi helyen épített pláza esetében, annak ellenére sem, hogy ez a bevásárlóközpont lakótelep közelében épült.

Az itt időző fiatalok többnyire a jégpálya körül lelhetőek fel, kisebb-nagyobb csoportokban. A folyosókon a korábbi állapotokhoz képest több az ülőhely, ugyanakkor a fiatal látogatók egyelőre a folyosókon való sétálgatással töltik idejüket. Ennek magyarázata lehet, hogy a pláza jelenlegi arculata viszonylag új, így még ismerkednek e struktúrával és képpel a fiatalok.

3. WestEnd City Center (Budapest)

A *Westend* a vizsgált plázák közül a második legidősebb, 1999-ben épült, kanadai befektetőkkel és részben magyar tulajdonnal is rendelkezik (*Demetrovics et al. 2009: 336-341*). A Nyugati pályaudvar szomszédságában

található, a főváros területét tekintve központi helyen, mind tömegközlekedés, mind autós megközelíthetőség szempontjából. A tervezés alapvetően a környék, a Nyugati tér rehabilitációjával együtt született meg, ám ez csak részleges valósult meg napjainkig. Az építők és beruházók célja egy központi helyen lévő komplex létesítmény kialakítása, mely nem csupán a vásárlás, de a szórakoztatási lehetőségek széles skáláját kínálja.

Megközelíthetőség a fiatalok szempontjából kettős, érkehetnek az aluljárón keresztül vagy a főbejáraton át, illetőleg a többi földszinti oldalkapun. Szerkezetét tekintve a *WestEnd* a plázák többségére jellemző város a városban képet adja, utcanévtáblákkal, a folyosók sugaras kialakításával, a tágas terekkel. A fiatalok számára találkozópontnak, centrális helynek a vízesés, valamint a földszinti főbejárat számít. A legtöbben az étkezőudvarban, a vízesés környékén, a tetőterazon, illetőleg a szökőkútnál töltik idejüket.

A *WestEnd* esetében a legtöbb az ülőhelyek száma, emellett a legkülönbözőbb helyeken lelhetőek fel. Az étkezőudvar (Food Court) hatalmas területen helyezkedik el, kis és nagyobb társaságok számára is ideális a változó asztalméretű és széles számokhoz köszönhetően. A folyosókon találhatunk egyszemélyes foteleket vagy két személyes kanapékat, ám ezek többsége állandóan foglalt, szinte vadászni kell a szabad helyeket. A tetőkert Budapesten egyedülnek számítva népszerű a fiatalok körében, nemcsak a belső térben helyet nem találókat, de a dohányozni kívánókat is vonzza.

A látogatók azon része, akik a ruhaboltok, szolgáltatások igénybevétele miatt érkezett az összes vizsgált pláza közül itt bizonyult a legtöbbszörnek. A kora délutáni időszak miatt az étkezőudvar tele volt, ugyanakkor az aluljáró szint szupermarketében is nagy volt a forgalom. A fiatalok ekkortájt vannak a legtöbben, iskola után barátokkal találkozni, sétálni, enni sokan betértek. A fiatalok ottlétét alapvetően a semmittevés jellemzi, hiszen a mozi kívül nem kínál szórakozási lehetőséget az épület, a boltok száma folyamatosan nő, jellemző a folyosók kiadása is, így a közlekedési csomópontok körül is állandó a leszólítás és ajánlgatás.

A terepmunka eredményei

a.) Az első benyomás

Mintahogyan az az *Ifjúság2008* adataiból is kiolvasható volt, a magyar fiataloknak körülbelül egyhatoda egyötöde szabadidejében céltalan, azt passzívan megélt. Vagy azért, mert otthon tölti idejét, tévé vagy számítógép előtt, vagy azért, mert az utcát választja a barátokkal lógás színteréül. A bevásárlóközpontok éppen azoknak a fiataloknak kínálnak alternatívát, akik semmittevésük helyszínéül az otthonától távol eső tereket keresik fel.

A *WestEnd* falai között rengeteg fiatal tölti idejét, iskola után, iskolaidőben, hétvégén egyaránt, hol egy páros tagjaként – legyen az barát vagy partner –, hol bandák részeként közösen ücsörögnek vagy sétálgatnak fel-alá a pláza folyosóin. Az általam vizsgált csoporttípus viszonylag kevés számban volt fellelhető a nyugati téri plázában, többnyire 2-4 fős csoportok voltak a gyakoriak, ám én a nagyobb szóra bírasi esély²² érdekében választottam e (a terepmunka idején aktuálisan) nyolc fős csapatot. A banda négy fiúból és négy lányból állt, kor tekintetében a legfiatalabb 14 éves, míg a legidősebb 19 éves volt. A lányok inkább fiatalabbak 14-17 évesek voltak, a fiúk 15 és 19 közöttiek.

A csoport alapvetően hangoskodó, eleven közegnek tűnt távolról, a fiúk néha lökdösték egymást, hangos kacajok hallatszottak messzebről is. A társaság vezéregyénisége egy 19 éves fiú volt, aki igyekezett terelni a társaságot, mely kezdetben körbe-körbe járta a folyosókat, figyelve a kirakatokat – de leginkább egymáson tartották a szemüket –, míg végül egy kétszemélyes kanapén elhelyezkedve lepakolták táskáikat, és leültek (már akinek jutott hely), ahol a hangos társalgást tovább folytatták. Én ekkor ragadtam meg a lehetőséget, hogy közéjük lépjek, beszélgetés kezdeményezhetőségének reményében. A csoportból nem igazán volt szószátyár mindenki, amikor érdeklődtem a néhányukkal való párbeszéd indításáról. Végül hárman mutattak hajlandóságot, akikkel két részletben²³ tudtam interjút készíteni.

²² Többször próbáltam három fős csoportokkal szóba elegyedni, de nehézséget jelentett, hogy a kisebb méretű közösség gyorsabb választást tudott produkálni, könnyebb volt egymás meggyőzése, esetemben a nemleges válasz megfogalmazásához. A többségében lánydominanciájú csapatokban, ha a fiúkkal sikerült is beszélgetnem pár szó erejéig, a lányok megjelenése egyből döntő jelentőségű lett, hiszen a sietségre hivatkozva vétozták a párbeszéd folytatását.

²³ Az első interjút egy 19 éves és egy 16 éves fiúval készítettem, míg a második során egy 17 éves lánnyal volt lehetőségem beszélgetni. A továbbiakban név nélkül, az anyok nemére és korára utalva közlöm az idézett párbeszédrejelleteket. (F = fiú, L = lány; és mellette az életkor)

b.) A csoport általános jellemzői

Az elmondások szerint viszonylag állandó a társaságuk, részben iskolatársak, illetve rokonság révén kapcsolódnak össze, körülbelül 10-12 fős, baráti alapú közösségről van szó, amiből változó létszámban, de rendszeresen idejár a többség. Leginkább iskola után, hétvégén kevésbé, mert szétszórta élnek a városban, sőt az agglomerációban is laknak néhányan. Többségük régóta ismeri egymást, viszonylag zárt közösséget alkotnak, elmondásuk szerint nem szoktak közéjük újak csatlakozni, esetleg, ha valamelyikük a csoporton kívülről, ismeretlen párt választ magának, akkor a barát/barátnő „belépést nyerhet”.

A külsőségek tekintetében összegezhető, hogy az átlagos serdülőkori jegyek adottak a fiatalok esetében, nem igyekeznek idősebbnek látszani a lányok sem. Az öltözők farmer, póló és kardigán, egy-egy lány esetében szoknya és harisnya. Fontos megjegyzés azonban, hogy – miképpen az egyre elterjedtebb a mai tinédzserek körében – a lányok iskola- vagy hátizsák helyett inkább válltáskát, nagyobb méretű női táskát hordanak, míg a fiúk maradnak a hagyományos fajtáknál.

A csoporttagokról elmondható, hogy nem tekinthetőek kimondottan hátrányos helyzetűnek, bár az átlagos anyagi körülmények ellenére, a beszélgetések folyamán kiderült alsóközép, illetve középréteg részeként érzékelik helyzetüket, családjuk körülményeit. Ez indokolja részben a szabadon elkölthető zsebpénz alacsony mértékét, valamint a helyi fogyasztás minimalizálását. Elmondásuk szerint keveset költenek a plázákban, az étkezőudvar területén maximum a gyorsétermek olcsó menüit fogyasztják, vagy a szupermarketben vesznek inni és csipszet, rágsálni valót, de gyakoribb az otthon csomagolt (még az iskolából megmaradt) szendvicsek helyi elfogyasztása. Ezt az idő függvényében vagy egy-egy folyosói kanapén vagy a tetőterazon teszik meg.

c.) Közös tevékenységek, helyfogyasztás

Beavattak abba is, hogy az itt töltött időt miként hasznosítják. Kiderült, hogy a legtöbb esetben ücsörögnek, beszélgetnek vagy körbejárják az üzleteket, inkább a lányok azok, akik kirakat-nézegetéssel töltik az idejüket.

A fiatalokkal folytatott beszélgetések során feltétlenül szót akartam ejteni arról is, hogy miért választják időtöltésük helyéül pont a plázákat. A válaszokból nem csak az egyéni léthelyzetre, preferenciákra, de a fogyasztói társadalommal szembeni attitűdre is következtethetünk. A csoporttagok legfontosabb érvként azt használják, hogy a bevásárlóközpont falai között nincsenek egyedül:

„Nézz körül, itt mindig van valaki, állandó a mozgás, jobb, mint odahaza, ott alig jár valaki az utcán.” (F 16)

„Jó nézni a sok embert, nyüzsgés van. Beszélgetünk is róluk, ki-mit vesz fel meg ilyenek.” (L 17)

Láthatjuk, hogy a fiatalok számára fontos momentum az, hogy a plázák falai között nincsenek egyedül, ez egyúttal a biztonságot is szolgálja számukra. Többször visszatérő indok volt még emellett a WC-használat elérhetősége, a WIFI-szolgáltatás vagy a tetőterasz, melyek szintén egyfelől biztonságot, másfelől barátságos környezetet, a plázákban belüli, a célfunkcióktól, a fogyasztástól független, ugyanakkor otthonosságot, barátságosságot, a fiatalok igényeire reflektáló légkört teremtenek. Ennek örülnek is a fiatalok, véleményük szerint ez az egyik legjobb pláza a városban, általában ide járnak. Nemcsak emiatt, de azért is, mert a belvárosban található, illetve azért, mert az Oktogon környékén lévő iskolájuk közelében van.

A WestEnden belül azokat a helyeket kedvelik leginkább, ahol le lehet ülni, erre azonban kevés alkalmat találnak. Az étkezdet igyekeznek kihagyni, ott kívülállóknak érzik magukat amiatt, hogy nem az ott vásárolt ételeket fogyasztják. Ezen felül azonban kevés hely van, ahol le lehetne ülni, pláne, hogy sok az ücsörgő ember vagy a szerelmes pár. Ez utóbbi miatt a tetőkertet sem érzik alkalmasnak minden helyzetben:

„Mindenhol van egy pár, jobbra nézek vagy balra, eléggé zavaróak, nem túl kellemes látvány, ahogy egymásba gabalyodnak.” (L 17)

Az egyik fiú interjúalanyom elmesélte, hogy van egy osztálytársa, aki sokáig Dubaiban élt a szüleivel, és sokszor áradozik arról, hogy mennyire mások az ottani bevásárlóközpontok. Elmondása szerint ott külön tereket hoztak létre a fiataloknak:

„Egyrészt nagyobbak is a plázák, ott külön hely van a csajozásra, ismerkedésre. A fiúk mindig ott gyűlnek össze a padokon, asztaloknál, az csak nekik van, ismerkedni. Tudják,

hogy ott jönnek be a lányok. Na, hát ilyen itt nálunk Magyarországon nincs, az biztos.”
(F 16)

Az elmondásuk szerint azonban nemcsak a helyhiány jelentkezik, mint probléma a plázában töltött idő során. Nagyon zavaróak számukra a „*divatbolondok*”, akik csak pénzt költeni járnak a bevásárlóközpontokba. Emellett a biztonsági őrök is „*zaklatják*” néha őket, ha a kelletténél többen ülnek egy-egy kanapén, vagy ha hangosabbak, és felkeltik az őrök figyelmét.

Érdekelt az is, hogy mit gondolnak a fiatalok számára mennyire ideálisak a bevásárlóközpontok terei. Véleményük szerint alapvetően az lenne, csak nem teremtik meg minden esetben a feltételeket ehhez, úgy érzik, hogyha nem vásárolnak, akkor kiszorulnak. A játékkerem bezárása óta még kevesebb a tevékenységek száma, korábban még tudtak biliárdozni, csocsózni is.

d.) Közös szükséglet mint kohéziós erő

Többnyire iskola után érkeznek meg ide, és innen mindenki hazamegy. Az órákat követő közvetlen hazamenetel elhagyását, kitolását azzal magyarázták, hogy jobb, mint otthon lenni. Ennek több oka is van, mint kiderült, az otthoni légkör a legtöbbjük esetében problémás. Van, akit a sok testvér, a szűkös lakáskörülmények, van, akit a szülők veszekedései, munka miatti távolléte vagy esetleg a település elzártsága tart vissza attól, hogy minél hamarabb otthon legyen. Ez egyébként mondhatni közös vonása a csoporttagoknak, úgy érzik, ez az, ami összeköti őket, hiszen szeretnek együtt lenni, társaságban. A kohéziót tovább erősíti az is, hogy mindannyian azonos szükségletekkel rendelkeznek, nem szeretnek „*felvágni, villogni*”, nem érzik egymás között kellemetlennek az otthonról hozott uzsonna elfogyasztását.

„Moziba ritkán megyünk, ha megyünk. Enni itt alig szoktunk, drága azért itt minden. Mondjuk az, hogy csak a kaja miatt jönnénk, mint mások, az kizárt. De ez nem is para, senki sem vágynak erre közülünk.” (F 16)

A csoport összeszokottságát és – a szociális körülmények tekintetében – azonos helyzetét, mondhatni „sorsközösségét” jól példázza, nemcsak a közös igényszint, de az is, hogy kevés vitát érzékelnek maguk között. Kisebb konfliktusok vannak, de az abban merül ki, hogy a lányok szívesebben lennének bent, míg a fiúk inkább kint, ennek oka elsősorban a dohányzás. Nem érzik azt, hogy lennének saját csoportjuknak írott vagy íratlan szabályai, az ismertség, a „*régóta együtt bandázás*” lehetővé tette, hogy alkalmazkodjanak egymáshoz, elfogadják egymást, nincsenek tabuk. Közös tevékenységük a dohányzás, de a füvezés is:

„Mozi előtt azért szívunk egyet, az mindig belefér.” (F 19)

Perspektíváik tekintetében nem voltak bőbeszédűek, kiderült, hogy a többség nem tudja, mit szeretne tanulni, milyen szakmát szeretne megszerezni. A jelenlegi iskolájuk nem specializált intézmény, néhányan előkészítőbe járnak, de számukra sem egzaktabban meghatározható a jövő, ennek ellenére hangsúlyos szerepet kap a megélhetés dimenziója:

„Hát azt még nem tudom... mondjuk valami jól fizető állás kéne, az nem lenne rossz.” (F 19)

Szabadidejüket viszonylag szűk keresztmetszetben megragadható tevékenységekkel töltik, csupán egy fiú sportol rendszeresen, bokszol, a többiek inkább otthon vannak. A leggyakoribb és legkedveltebb tevékenységi formák a zenehallgatás, televíziózás, számítógépezés. Az alternatívák – hozzáférhetőségének, ismeretének – hiányát jól példázza az egyik interjúalanyom megállapítása arról, hogy mit tenne, ha nem a plázában lenne barátaival:

„Ha nem itt vagyok, akkor nagyon sehová, inkább otthon kockulok. Régebben még deszkáztam, de már nem szeretem.” (F 16)

e.) A többi látogatóról alkotott vélemények

A plázák látogatóiról megvan a véleményük, mikor arról kérdezem őket, szerintük milyen emberek, milyen céllal járnak a plázákba, akkor két típust különböztetnek meg. Az egyik a fiatalság, akik hozzájuk hasonlóan itt töltik az idejüket, moziznak, esznek, de erre nem térnek ki részletesen. A másik típust a „plázacicák”, „villogók” táborá adja, akik szerintük csupán a pénzköltés, a magamutogatás miatt járnak e létesítmények falai közé. A beszédmódból is kiderül mennyire nem tudnak azonosulni ezzel a szemlélettel:

„Vannak, akik minden boltot bejárnak, mutogatják magukat, a pénzüket, hogy van. Nem szeretem őket, mindig téma, ha elmegy egy ilyen szőke csaj előttünk.” (L 17)

A vásárlás tényével egyébként nincs problémájuk, kifejtik, hogyha e célból jönnek, akkor leginkább a szülőkkel, anyukájukkal teszik meg ezt, és más a helyzet, mint mikor csak bandázni jönnek ide:

„Hát ha vásárolni jövök, akkor Anyuval, akkor ő fizet. (...) Nem szeretem a nagyon divatos ruhákat, a kényelem a fontos, sokat nem foglalkozom vele, jövünk és megvesszük, ennyi.” (F 16)

f.) A saját környezet véleménye

A fiatalok arról számoltak be, hogy a legtöbb esetben a szülők nem tudják hol vannak:

*„... a lényeg, hogy estére otthon vagyok, ők amúgy is dolgoznak”
(L 17)*

A család számára nem tűnik problémásnak a fiatalok baráti társasága, néhányukat ismerik is, akár a környékről, az iskolából vagy a szülők révén. Ugyanakkor érződik a figyelem hiánya is, ami lehetővé teszi, hogy serdülő fiatalok kontroll nélkül töltsenek el időt, voltaképpen semmittevéssel. Ezeknek a fiataloknak a mindennapjait nemcsak a családi gondoskodás hiánya, de a passzív időtöltés is állandóan jellemzi és meghatározza.

Az iskolájuk tekintetében sem érzékelhető kontroll, többségükben osztálytársak, az iskolában nincs velük gond. Ám az összegzett értékeléshez azért hozzátették, hogy a fiúk néha szoktak lógni iskolaidőben, de akkor inkább az utcán vannak, a plázákba együtt jönnek.